

Usporedba alternativnog programa osnovne waldorfske škole i osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program

---

Latin, Gabrijela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:018934>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-01**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Gabrijela Latin

**USPOREDBA ALTERNATIVNOG PROGRAMA OSNOVNE WALDORFSKE
ŠKOLE I OSNOVNE ŠKOLE U KOJOJ SE IZVODI REDOVITI PROGRAM**

Diplomski rad

Petrinja, u srpnju 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Gabrijela Latin

**USPOREDBA ALTERNATIVNOG PROGRAMA OSNOVNE WALDORFSKE
ŠKOLE I OSNOVNE ŠKOLE U KOJOJ SE IZVODI REDOVITI PROGRAM**

Diplomski rad

Mentor rada:

izv. prof. dr. sc. Irena Klasnić

Petrinja, u srpnju 2024.

Sažetak

Waldorfska pedagogija usmjerena je pravu svakog djeteta na kontinuirani razvitak svih njegovih vještina, sposobnosti i znanja preko njegova cjelovitog doživljaja sebstva i svijeta. Navedeno se postiže alternativnim programom waldorfske škole.

Cilj je waldorfske škole da dijete harmonično i slobodno razvija svoj ritmički sistem, što se ostvaruje umjetničkim oblikovanjem svake nastavne jedinice. Upoznavanje s načinima realizacije navedenog cilja ostvareno je boravkom i uvidom u nastavu u osnovnoj waldorfskoj školi koja radi po alternativnom programu te razgovorima s učenicima, učiteljicom, roditeljima i ravnateljicom. Nadalje, prikazan je boravak i razgovori s učenicima, učiteljicom, roditeljima i ravnateljem osnovne škole koja radi po redovitom programu.

Utvrđena je razlika u pristupu poučavanju, interakciji između učitelja i učenika, nastavnim sredstvima i pomagalicama te metodama. Redovni i alternativni program razlikuju se u načinu praćenja i vrednovanja učeničkih postignuća, kao i kroz razmještaj učenika tijekom nastavnog procesa.

Ključne riječi: financiranje, načini praćenja i vrednovanja, nastavna sredstva i pomagala, odnosi učitelja i roditelja, waldorfska pedagogija

Summary

The Waldorf pedagogy focuses on the right of every child to a continuous development of all their skills, abilities and knowledge through their complete experience of themselves and of the world. The aforementioned view is achieved through the alternative program of the Waldorf school.

The goal of the Waldorf school is for the child to harmoniously and freely develop their rhythmic system, which is achieved through the artistic design of each teaching unit. The familiarisation with the means of realizing the stated goals was achieved by visiting and observing the teaching methods in a primary Waldorf school that works according to an alternative program, as well as through a dialogue with students, teachers, parents and the principal. Furthermore, the stay and the conversations with the school children, the parents, the teacher, and the principal of the elementary school that operates according to a regular program are shown.

A difference was observed in the approach to teaching, the interactions between teachers and students, teaching methods, tools and aids. The regular and alternative programs differ through their way of monitoring and evaluating student achievements, as well as through the placement of students during the teaching process.

Key words: financing, methods of monitoring and evaluation, teaching aids, teacher-parent relations, Waldorf pedagogy

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Waldorfska pedagogija	2
2. Antropozofija.....	2
3. Temperament.....	4
3. 1. Flegmatično dijete	4
3. 2. Sangvinično dijete.....	4
3. 3. Kolerično dijete	5
3. 4. Melankolično dijete	5
4. Osposobljavanje osjetila	7
5. Potreba za slikama	8
6. Čarolija crtanja na ploči.....	10
7. Uloga umjetničkog djelovanja.....	11
8. Mjesečna svečanost	12
9. Odgoj ka slobodi.....	13
10. Slobodna škola.....	14
11. Dnevni ritam i nastava po epohama	15
12. Nastavni materijal koji učenici sami prave.....	17
13. Usporedba nastavnog plana i programa osnovne waldorfske škole i predmetnog kurikuluma osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program	18
13. 1. Hrvatski jezik u prvome razredu.....	19
13. 1. 1. Osnovna waldorfska škola	19
13. 1. 2. Osnovna škola u kojoj se izvodi redoviti program.....	20
13. 1. 3. Usporedba.....	21
13. 2. Euritmija u prvome razredu	23
13. 3. Ručni rad u prvome razredu	24

14. Usporedba jednog prijedpodneva u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji	25
14. 1. <i>Jedno prijedpodne u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu.....</i>	25
14. 2. <i>Jedno prijedpodne u prvome razredu Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji .....</i>	35
14. 3. <i>Usporedba .....</i>	38
15. Usporedba temeljena na razgovoru i hospitiranju u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji	43
15. 1. <i>Usporedba uloge škole i obaveza učenika.....</i>	43
15. 1. 1. <i>Osnovna waldorfska škola u Zagrebu.....</i>	43
15. 1. 2. <i>Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji .....</i>	43
15. 1. 3. <i>Usporedba.....</i>	44
15. 2. <i>Odnos učenika s vršnjacima i starijim učenicima .....</i>	44
15. 2. 1. <i>Osnovna waldorfska škola u Zagrebu.....</i>	44
15. 2. 2. <i>Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji.....</i>	45
15. 2. 3. <i>Usporedba.....</i>	46
15. 3. <i>Usporedba vrednovanja i ocjenjivanja učenika .....</i>	46
15. 3. 1. <i>Osnovna waldorfska škola u Zagrebu.....</i>	46
15. 3. 2. <i>Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji.....</i>	46
15. 3. 3. <i>Usporedba.....</i>	47
15. 4. <i>Usporedba rasporeda učenika po radnim klupama .....</i>	47
15. 4. 1. <i>Osnovna waldorfska škola u Zagrebu.....</i>	47
15. 4. 2. <i>Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji.....</i>	47
15. 4. 3. <i>Usporedba.....</i>	47
15. 5. <i>Uloga i obaveze učitelja .....</i>	48
15. 5. 1. <i>Osnovna waldorfska škola u Zagrebu.....</i>	48
15. 5. 2. <i>Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji.....</i>	48

15. 5. 3. Usporedba	49
15. 6. Odnos učitelja i roditelja	50
15. 6. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	50
15. 6. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	50
15. 6. 3. Usporedba	50
15. 7. Održavanje mjesečne svečanosti	51
15. 7. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	51
15. 7. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	51
15. 7. 3. Usporedba	51
15. 8. Uloga i obaveze roditelja	51
15. 8. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	51
15. 8. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	52
15. 8. 3. Usporedba	52
15. 9. Odnos učitelja i roditelja	52
15. 9. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	52
15. 9. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	53
15. 9. 3. Usporedba	53
15. 10. Nastavna sredstva i pomagala	53
15. 10. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	53
15. 10. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	54
15. 10. 3. Usporedba	54
15. 11. Opremljenost učionica	54
15. 11. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu	54
15. 11. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji	55
15. 11. 3. Usporedba	56
15. 12. Školarina	57

<i>15. 12. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu</i>	57
<i>15. 12. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji</i>	57
<i>15. 12. 3. Usporedba</i>	57
16. Preporuke za učitelje osnovne škole u kojima se izvodi redoviti program	58
Zaključak	59
Literatura	60
Izjava o izvornosti diplomskog rada	63

Uvod

U ovome se radu prikazuje teorijska podloga kao osnova za razumijevanje biti waldorfske pedagogije. Polazište za njezino prihvaćanje i razumijevanje potkrijepit će se mišlju:

„Prožmi se sposobnošću mašte,
imaj hrabrosti za istinu,
izoštiri svoj osjećaj za duševnu odgovornost“ (Steiner, 2019: 188).

Analiza je temeljena na usporedbi opće strukture nastavnog plana i programa osnovne waldorfske škole i kurikuluma osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program. Promatran je predmetno-satni sustav za nastavni predmet Hrvatski jezik u prvome razredu. Prikazuju se svrha i ciljevi te što učenici trebaju usvojiti u ovladavanju slova prema nastavnom planu i programu te kurikulumu. Navedeno se prikazuje i za nastavni predmet Euritmija te praktični predmet Ručni rad s ciljem moguće usporedbe i povezivanja s nekim od nastavnih predmeta u osnovnim školama u kojima se izvodi redoviti program.

Rad sadržava prikaz jednog prijepodneva u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji. Naglasak je stavljen na nastavni predmet Hrvatski jezik u usvajanju i ovladavanju slovom K, a prikazuje se i jedan sat nastavnih predmeta Euritmija i Ručni rad. Razgovorima s učenicima, učiteljima, roditeljima i ravnateljima te hospitiranjem u navedenim školama razmatrala se i uspoređivala uloga škole i obaveza učenika, odnos učenika s vršnjacima i starijim učenicima te vrednovanje i ocjenjivanje. Navedeno se odnosi i na raspored u radnim klupama, uloge i obaveze učitelja i roditelja te njihov međusobni odnos. Analizirala su se nastavna sredstva i pomagala, održavanje mjesečnih svečanosti, opremljenost učionica i način financiranja.

Na kraju se ovoga rada nalaze preporuke za učitelje osnovnih škole u kojima se izvodi redoviti program.

1. Waldorfska pedagogija

Nemoguće je pisati o waldorfskoj pedagogiji i waldorfskim školama bez spominjanja njihova osnivača Rudolfa Steinera (Matijević, 2001). Waldorfska je pedagogija usmjerena na pravo svakog djeteta da razvije sve što je kao pojedinac donio sa sobom u školu. Zato je sloboda temeljni princip daljnjeg poučavanja (Gilić Toffolo, 2022). Cilj je waldorfske pedagogije odgojiti i obrazovati čitavo dijete - njegovo tijelo, dušu i duh, čime se na harmoničan način razvijaju duševne snage - mišljenje, osjećanje i volja (Steiner, 2008; prema Gilić Toffolo, 2022). Steiner na taj način nastavlja Pestalozzijevu praksu zahtijevajući da se podjednako obrazuju glava, srce i ruka. Stoga se odgoj i nastava u waldorfskim školama ne raščlanjuju na teoriju i praksu. Sve što dijete uči obuhvaća cjelovit doživljaj njega samoga i svijeta koji ga okružuje, a iskustvo koje je steklo prenosi se tijelom, osjećajima i glavom (Seitz i Hallwachs, 1997), što omogućuje samo alternativni školski program (Matijević, 2001). Dijete samo tako, u svojim zrelijim godinama, može postati uravnotežena i stabilna osoba (Steiner, 2008; prema Gilić Toffolo, 2022).

U pozadini je waldorfskog odgoja i antropozofija kao znanost o čovjeku (Gilić Toffolo, 2022), kao srž onoga kako poučavati (Glöcker i Goebel, 1990).

2. Antropozofija

Sve pravilnosti i nepravilnosti u predškolskom i školskom odgojno-obrazovnom procesu ocrtavaju se u preciznim sedmogodišnjim ritmovima koji oblikuju čitavo dijete (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022). To su fizičko tijelo, etersko tijelo, astralno tijelo i Ja (Steiner, 1995). Za potrebe ovoga rada objašnjavaju se samo prva dva sedmogodišnja razdoblja djeteta.

Prvo sedmogodišnje razdoblje započinje fizičkim rođenjem djeteta koje svojim osjetilima počinje doživljavati svijet (Steiner, 1995). U toj razvojnoj fazi, koja prethodi školskoj dobi, pokazuje veliko zanimanje za sve što se kreće (Gilić Toffolo, 2022), a u kontakt sa svojom okolinom dolazi oponašanjem (Steiner, 1995). Stvarnost o tome koliko dijete oponaša najbolje pokazuje primjer da dijete reproducira slova puno prije nego što ih zaista razumije (Steiner, 1995). Etersko tijelo u toj fazi tvori jedinstvo s fizičkim tijelom te snaži i oblikuje njegove unutarnje organe (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022). Radnje po kojima dijete uči osnovne stvari (Carlgren, 1991) i spontano pamti (Steiner, 1995) predočuju mu se kao rezultat duboke mudrosti. U ovaj se proces ne smije uplitati, mora se samo biti pored djeteta tako da

ono može oponašati, a okolina mora postati dostojna da bude oponašana (Carlgren, 1991), što se postiže i razvojem mašte kod djeteta (Matijević, 2001). U ovome razdoblju najvažniji su jednostavni predmeti koje djeca zamišljaju i primjenjuju u slobodnoj igri. Od stolaca, klupa i stolova nastaju vlakovi i automobili, a djeca kao putnici putuju u daleke zemlje gdje ima krokodila, lavova i slonova. Zatim lete i na čarobnom sagu u svijet bajki u kojem se bore sa zmajevima i divovima (Carlgren, 1991). Pričama i bajkama koje se pripovijedaju u ovome razdoblju jedini je cilj zabaviti i razveseliti dijete (Steiner, 1995). Promjenom zuba, odnosno izbijanjem trajnih zuba ovo stanje završava (Gilić Toffolo, 2022).

Drugo sedmogodišnje razdoblje djeteta započinje promjenom zuba, kada se mijenja i njegov senzibilitet, pa geste odraslih više nisu u prvom planu. To mjesto zauzima učitelj koji ima ključnu ulogu, kao i jezik koji ima slikovni karakter (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022). Dijete koje je zrelo za osnovnu školu više nije cijelo osjetilni organ, već se više predaje onom duhovnom. Na njega više ne utječe tako snažno njegova okolina jer osjeća što živi u tome, što sluša i promatra (Steiner, 2008; prema Gilić Toffolo, 2022). Ono sada stoji ravnopravno kao duša nasuprot drugoj duši. Stoga je važno pažljivo odabrati priče i bajke koje će u mladoj duši stvarati slike iz života i biti joj uzorom te na nju djelovati poticajno (Steiner, 1995). Tako započinje razdoblje odrastanja koje mora biti oslonjeno na autoritet pod kojim dijete živi u okolini koja ga odgaja i poučava. Djetetova priroda u ovome razdoblju stječe instinktivno osjećanje vjerom u učitelja. U ovome razdoblju djetetu je najznačajniji način na koji mu se daje, a ne što mu se daje. Važnije je u nastavu unijeti dušu, nego logiku. Djetetu logika još nije potrebna, ali jest duša njegova učitelja. Zbog navedenog, u waldorfskoj školi učitelji rade s djecom svih osam godina. Tako pružaju ljubav ispunjenu umjetnošću, odnosno ono što učenicima u tom razdoblju pripada i treba (Steiner, 2008; prema Gilić Toffolo, 2022). Nakon rođenja eterskog tijela pa sve do puberteta u djetetu ponajprije dominira ritmički sistem na koji djeluje sve što se izražava umjetničkim oblicima i djelatnostima. Glazba živi kao ritam u ritmičkom sistemu djeteta, što znači da ono samo postaje glazbeni instrument. Cilj je waldorfske škole da dijete harmonično i slobodno razvija svoj ritmički sistem, što se ostvaruje umjetničkim oblikovanjem svake nastavne jedinice. Samim time, čitava nastava u osnovnoj školi počiva na umjetnosti (Gilić Toffolo, 2022).

Odgajati i poučavati znači uzeti u obzir navedena sedmogodišnja razdoblja, a tko želi ispravno raditi, treba istraživati njihovu bit (Matijević, 2001). Jedan je od najvažnijih zadataka

svakog učitelja upoznati i temperament svojih učenika (Carlgren, 1991). To je učenje nit koja povezuje čitavu waldorfsku pedagogiju (Seitz i Hallwachs, 1997).

3. Temperament

U objašnjavanju temperamenta polazi se od dviju osnovnih činjenica, čvrstoće ukorijenjenosti temperamenta u ljudsko biće i njegove promjenjivosti tijekom životne dobi (Carlgren, 1991). Temperament je susret duhovnog aspekta sebe samoga, odnosno svojega Ja i nasljeđa oca i majke (Querido, 1995). Različiti dijelovi ljudskoga bića dolaze do izražaja. Ovisno o tome kako se u načinu života i djetetovu vanjskom djelovanju manifestiraju potrebe njegova fizičkog tijela, oblikotvornih eterskih snaga, duševnog života ili njegova Ja, ono je flegmatično, sangvinično, kolerično ili melankolično (Carlgren, 1991).

Navedene tvrdnje vrijede tek za školsku djecu. Dijete je u prvih sedam godina života pretežito razigrani sangvinik, a vlastiti temperament stvara polaskom u školu. No, učenici su prvoga razreda još uvijek pretežito sangvinici, što se očituje njihovim veseljem, radom kretnjom, znatiželjom i kratkim boravkom na jednome mjestu (Seitz i Hallwachs, 1997).

3. 1. Flegmatično dijete

Flegmatično dijete uglavnom sve mirno prihvaća, čak i kada se ima pravo uznemiriti (Carlgren, 1991). Dijete takva temperamenta pripada godišnjem dobu zimi (Querido, 1995). Iznutra je slabo, lijeno te sklono smetenosti. U njemu prevladava njegovo fizičko tijelo. Ono je najsretnije kada sjedi u kutu i nitko ga ne dira. Ako se pridobije njegova pažnja, pokazuje ustrajnost pri radu (Seitz i Hallwachs, 1997). Primjer je koji prikazuje navedeno crtanje u prvome razredu. Učenik uzima cijelu kutiju krede djetetu flegmatičnog temperamenta. Međutim, dijete nastavlja dalje crtati i lagano blagim glasom govori „I-di k vra-gu!“. Na pitanje učiteljice, koja zabezegnuto sluša, što je on to rekao slijedi odgovor polaganim i miroljubivim glasom „Rekao sam: idi k vragu! Ta on mi je ukrao krede.“ (Carlgren, 1991:87).

3. 2. Sangvinično dijete

Sangvinično dijete uzima život vrlo olako (Carlgren, 1991). Njegov temperament pripada godišnjem dobu proljeću pa se naziva i proljetnim djetetom (Querido, 1995). Ono je iznutra slabije, površno i lako skreće pažnju te u njega prevladava njegovo etersko tijelo (Seitz i Hallwachs, 1997). Od ostale djece nije ga jednostavno razlikovati jer je sangviničnost istinsko

obilježje djetinjstva. Takvo je dijete od rođenja impresionist, što se najbolje očituje u pisanom stvaralaštvu, gdje ostavlja neodoljiv šarm. Ono slijedi svoj nagon da ide, sasvim izravno i bez ikakva osjećaja. Navedeno dokazuje i primjer u kojem učitelj ponovno upozorava djevojčice da se vrate u učionicu jer su se sakrile u tamni kut školske zgrade uz objašnjenje da se njihov učitelj danas ne osjeća dobro. Uz kikotanje ponovno odgovaraju učitelju: „Oh, tako dobro se sigurno još ne osjeća!“ (Carlgren, 1991: 87).

3. 3. Kolerično dijete

Kolerično (Carlgren, 1991) ili ljetno dijete (Querido, 1995) pretežito voli opasnost. Ono je iznutra jako, brzo se uznemiri, a još brže naljuti. Kod djeteta takva temperamenta prevladava astralno tijelo. Lako se naljuti i pomahnita, a još lakše oduševi ostale i pokrene ih u nečemu (Seitz i Hallwachs, 1997). Primjer koji najbolje opisuje takav temperament jedan je sat Euritmije u prvome razredu osnovne waldorfske škole. Zadatak je učenika uhvatiti se za ruke i tako oblikovati krug koji predstavlja Sunčev sjaj, dok su vani veliki tamni oblaci koje treba, navedenom radnjom, što prije rastjerati. Učiteljica slikovitim izrazima upozorava da će se vani iz crnih oblaka uskoro pojaviti munje s grmljavinom na što koleričan učenik ushićeno odgovara „Divno! Učini to!“ (Carlgren, 1991: 87).

3. 4. Melankolično dijete

Melankolično dijete često ima osjetljivi i egocentrični način reagiranja na događaj koji nema nikakve veze s njim (Carlgren, 1991). Dijete takva temperamenta naziva se i jesenskim (Querido, 1995). Ono je zamišljeno, iznutra jako i podvrgnuto dubokom razmišljanju te u njegovu djelovanju prevladava njegovo Ja. Njemu je sve jednako teško, ono puno razmišlja i voli tragično (Seitz i Hallwachs, 1997). Primjer koji najbolje opisuje takav temperament jest da nijedan učitelj drugoga razreda nije vidio melankoličnog dječaka da se smije. Kroz priču o svetom Franji koji je njegovao gubavce, a pripovijedala ju je učiteljica, zasjajile su djetetove oči i počeo se smješhati. Naime, dijete je doživjelo ljude kojima je teže nego njemu samome (Carlgren, 1991).

Učitelj se u prve tri godine školovanja ponajviše bavi flegmatičnim, sangviničnim, koleričnim i melankoličnim temperamentima učenika, što nikako nije jednostavno s obzirom na njihovo miješanje (Röh i Thomas, 2015; prema Gilić Toffolo, 2022). Ako učitelj želi dobiti

uvid u temperamente učenika, i to one već oblikovane pri ulasku u razred ili one koji tek postupno dolaze do izražaja, u postavljanju pitanja mora biti:

1. raznolik, okretan i prilagodljiv tako da ga sangviničan učenik jedva može slijediti
2. ljudski sućutan kako bi melankoličan učenik zaboravio sam na sebe
3. dramatičan da koleričan učenik iskaže interes i zadrži pažnju (Carlgren, 1991).

U waldorfskoj se školi poučava prema načelu djelovanja s temperamentom. Učitelj treba učenike oprezno nastojati preobraziti i dovesti u sklad. To postiže u pravom trenutku pokazanim raspoloženjem:

1. pred učenikom koji je flegmatik učitelj se izvanjski pojavljuje bez sućuti uz istovremeno pokazivanje unutrašnjeg suosjećanja
2. kod koleričnog učenika pokazuje svoje suosjećanje izvanjski, dok u duši zadržava najdublji mir
3. sa sangviničnim učenikom lako i brzo prelazi s jednog dojma na drugi, uz isticanje ozbiljnosti i upornosti
4. izražava istomišljenost kod melankoličnog učenika i pokazuje kako riješiti poteškoću u životu kroz humor i unutarnjim djelatnim snagama (Carlgren, 1991).

Učenike je potrebno prema navedenim temperamentima rasporediti u klupe (Röh i Thomas, 2015; prema Gilić Toffolo, 2022). Takav je način djelovanja sličan homeopatskom načelu u kojem se isto liječi istim, odnosno isti temperamenti sjede jedni uz druge (Seitz i Hallwachs, 1997).

Učenicima se pripovijedaju i priče s obzirom na njihovo raspoloženje (Röh i Thomas, 2015; prema Gilić Toffolo, 2022). Ista se bajka može ispričati jednom za kolerične učenike, tako što učitelj naglašava suglasnike i izraženu volju u bajci. Zatim za melankolične učenike, gdje naglašava samoglasnike koji prenose osjećaje. Učitelji za određenu skupinu temperamenata mogu vrlo lako preraditi određeni karakter iz priče i bajke. Mogu pripovijedati o patuljcima za kolerične učenike, o sretnom Ivi za sangvinične učenike, o snažnom Vanji za flegmatične učenike ili o djevojčici s dukatima za melankolične učenike (Seitz i Hallwachs, 1997).

Umjetnički oblikovana nastava temelj je na kojem moraju počivati svi nastavni sadržaji i postupci koji se navode s obzirom na određeni temperament (Röh i Thomas, 2015; prema Gilić Toffolo, 2022). Samo tako oblikovana nastava omogućuje osposobljavanje osjetila na svim

područjima učenja i doživljavanja. Ona su, u waldorfskim školama, vrata kroz koja dijete spoznaje svijet (Seitz i Hallwachs, 1997).

4. Osposobljavanje osjetila

Kao što je već navedeno u poglavlju ovoga rada pod nazivom „Antropozofija“, dijete je u prvom sedmogodišnjem razdoblju samo osjetilni organ. Sve što doživljava preko osjetila prihvaća kao istinito, dobro, lijepo i vrijedno oponašanja. Waldorfska pedagogija poznaje čak dvanaest osjetila koje Steiner dijeli u tri skupine: vanjska, vanjsko-unutarnja i unutarnja osjetila. U osjetila koja su podređena mišljenju, takozvana vanjska osjetila, Steiner uvrštava: „ja-osjetilo, osjetilo za razmišljanje, osjetilo za riječi i osjetilo sluha“. Osjetila podređena osjećajima Steiner naziva i vanjsko-unutarnjim osjetilima: „osjetilo za toplotu, osjetilo vida, osjetilo ukusa i osjetilo mirisa“. Posljednja skupina osjetila, unutarnja osjetila, podređena su htijenju: „osjetilo ravnoteže, osjetilo za kretanje, osjetilo života i osjetilo opipa“ (Seitz i Hallwachs, 1997: 132). Cilj je waldorfske pedagogije uključivanje svih dvanaest dječjih osjetila u školsku nastavu, što se postiže na zavidnoj razini na svim područjima. Waldorfski učitelji osposobljavaju osjetila kroz osnovne geste i djelatnosti ljudi, čime se uvježbava i potiče dječja kreativnost. Sinonim waldorfske škole *škola za osjetila* naglašava se, osim onime što je prethodno navedeno, i izvanjskim izgledom odnosno arhitekturom školske zgrade. Njezine površine i linije ispoljavaju ritam kretanja i harmoničan mir, što je specifično za waldorfsku pedagogiju. Unutarnji zidovi obojani su modrim bojama koje se mijenjaju prema spektru duginih boja s obzirom na životnu dob učenika. Učionica učenika prvoga je razreda obojana snažnom crvenom bojom zbog njihove snažno izražene volje. Učenici i učitelji sami uređuju učionice s obzirom na godišnje doba i nastavnu epohu koja se obrađuje. Uz učionice postoje i radionice za razne zanate koje su prema svojim značajkama umjetnički uređene, što na učitelje i učenike djeluje motivirajuće i poticajno. Arhitektura i uređenje prostora u kojem učenici borave nikako nisu izraz djelatnosti, već prikazuju svakidašnji osjetilni dojam. Kod učenika osnovnoškolske dobi, osjetilni se podražaji osnažuju na eterskom području. Oni se transformiraju u žive slike i navike, sjećanja, stvaraju sposobnosti rasuđivanja na umjetničkom i moralnom području, utječu na govorne sposobnosti izražavanja, na sposobnost mišljenja i društvenog svjetonazora. Zbog težine osposobljavanja osjetila mnogi se waldorfski roditelji obvezuju na odricanje upotrebe medija u prvome razredu osnovne škole. Slike koje dijete gleda upijaju se u njegov sustav vrijednosti, u njegov osjećaj za život. Osnaživanjem eterskog tijela

dolaze snage za djetetovo učenje kroz slike, a u školi ih prima te pamti čitavog života. Te slike moraju biti jedinstvene, a ne iz druge ruke kao one na televiziji. Waldorfska pedagogija ističe da je za dijete promatranje prirode mnogo bolje od umjetne slike. U protivnom se koči potreba za kretanjem koja je imanentna u određenoj dobi, a agresivnost koja je sve prisutnija među učenicima proizlazi iz televizijskih sadržaja i zbog neprirodno dugog sjedenja. Iz te velike potrebe za slikama školske djece u waldorfskim je školama u prve četiri godine stavljen naglasak na pripovijedanje priča (Seitz i Hallwachs, 1997).

5. Potreba za slikama

Učenik će uz učiteljevo vodstvo u prve tri godine školovanja prijeći iz prvog sedmogodišnjeg razdoblja u drugo. Drugo sedmogodišnje razdoblje učeniku donosi nove snage i sposobnosti (Gilić Toffolo, 2022) koje su bile skrivene duboko u njegovu organizmu (Steiner, 1995).

Djeca u toj dobi imaju usađenu ljubav prema bajkama ili mitskim slikama. Tada njihovo slikovno mišljenje doživljava vrhunac. Stoga waldorfski učitelji u potpunosti udovoljavaju elementarnoj dječjoj potrebi pa maštovite slike dominiraju cjelokupnom nastavom (Carlgren, 1991).

U prvome je razredu dijete sanjalački povezano sa svijetom i čovjekom, kao što je to prikazano u bajkama koje učitelj pripovijeda (Gilić Toffolo, 2022). Učitelji pripovijedaju narodne bajke braće Grimm. One djeci pružaju snažne istinite slike velikih duševnih borbi i duševnog razvoja. Bajke imaju jasnu etiku i one ne prijete. Na tim temeljima, gdje dobro uvijek pobjeđuje, dijete gradi svoj svijet. Pjesnička kvaliteta u bajkama povoljno utječe na djetetov osjećaj za jezik (Seitz i Hallwachs, 1997).

Dijete je u drugome razredu budnije pa počinje uočavati dvojnosti koje postaje u svijetu. U toj osmoj godini života otkriva mu se životna mudrost utjelovljena u slikovitim basnama i legendama o velikim svecima. To ujedno i hrani djetetovu dušu (Gilić Toffolo, 2022). Ljudske se slabosti prikazuju u basnama na humorističan način i prenose na životinje. U djeci dragim se legendama o Franji Asiškom i Kristoferu prikazuje ljudska veličina i poniznost (Seitz i Hallwachs, 1997).

Dijete se u trećemu razredu udaljuje od svijeta da bi se zatim otvorio dotada neviđen obzor koji ga privlači i raduje. Jednota sa svijetom zauvijek prestaje i ono doživljava vlastito Ja.

Njegov se unutarnji i vanjski svijet odvajaju. Navedena se životna faza najbolje oslikava u biblijskim pričama i starim zanatima koji potiču dijete na aktivno sudjelovanje u vanjskom svijetu (Gilić Toffolo, 2022). Pripovijedaju se odabrane priče iz Starog zavjeta u kojima se osjeća snažna volja koja na kraju ipak pobjeđuje i samo zlo. Pripovijedaju se i priče koje se bave djetetovom neposrednom i zavičajnom okolinom, zanimanjima ljudi koji ga okružuju te životinjama i biljkama (Seitz i Hallwachs, 1997).

Djetetova unutarnja povezanost s izvanjskim svijetom izražena je i u odnosu s prirodom. Njemu je u potpunosti razumljivo kada cvijeće, životinje i oblaci bajkovito govore jedni s drugima, čime objavljuju svoje biće. Sve što učitelj donosi pred dijete mora biti prožeto snažnim osjećajima simpatije (ljubavi prema dobroti, ljepoti i istinitosti) te antipatije (odbojnosti prema zlu, laži i ružnoći). Samo će tako djetetova duša zdravo udisati i izdisati. Te će slike djelovati na dijete samo ako i učitelj živi u njima (Gilić Toffolo, 2022).

U svim razredima priča ne ostaje samo priča, ona se utjelovljuje u dječje tijelo i dušu te nije opće površno obrazovanje. Ona je ono što djeca čuvaju unutra u sebi i postaje dobro koje se ne izgubi čitavoga života (Seitz i Hallwachs, 1997).

Waldorfskim je učiteljima polazište u pripovijedanju priča i crtanju na ploči, kao drugom vizualnom uporištu, Steinerov izrijek:

„Lijepom se diviti,
Plemenito poštivati,
Istinom čuvati,
Za dobro se odlučivati;
To vodi čovjeka u životu ka ciljevima,
U postupanju ka ispravnosti –
U mišljenju ka svjetlosti,
U sjećanju ka miru,
I uči ga povjerenju
U božansku vladavinu
U svemu što jest –
U širinama svijeta
I u dubinama duše.“
(Gilić Toffolo, 2022: 12).

6. Čarolija crtanja na ploči

U waldorfskim je školama crtanje na ploči neizostavan alat. Prikaz koji nastaje prozor je kroz koji se duša učenika aktivira (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022). Crteži predstavljaju puno više od lijepe slike jer se njima razvijaju snage koje obogaćuju čitavo djetetovo biće. Učitelji crteže na ploči pripremaju prije ili tijekom nastave pred učenicima. Svaka priprema ima drugačije i određeno djelovanje. Već nacrtanim crtežom učitelj može djelovati na temperament i karakter svojih učenika. Učenici na taj način prilikom crtanja u svoju bilježnicu za epohu budu uredniji, detaljniji i u crtanje ulože više vremena i truda no inače. Ako učenici u svoju bilježnicu za određenu epohu ispod teksta trebaju nacrtati i sliku, za njih je lakše crtati istovremeno s učiteljem. Tako uče kako se nešto radi, a njihov ih različiti temperament, iskustvo i doživljaj boja, vodi vlastitom stvaranju (Gilić Toffolo, 2022).

Kada učitelj povezuje slike sa sadržajem određene nastavne epohe, mora razmisliti o svojim pedagoškim stajalištima prema kojima izabire odgovarajući motiv. Treba uvijek uzeti u obzir da detalji ne zasjone ono važno te može li učenik iz zadnje klupe vidjeti što on crta i piše po ploči (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022).

Uvođenjem nove epohe u waldorfskoj školi učenike na ploči već prvog dana dočeka pripremljen i dovršen crtež. Crtež na ploči važan je optički element pa brza skica nikako nije dovoljna. Potreban je detaljno razrađen crtež. Takvim crtežima potiče se interes učenika na promišljanje i oblikovanje vlastitog mišljenja (Röh i Thomas 2015; prema Gilić Toffolo, 2022).

Za waldorfske učitelje važno je i djelovanje crnog i bijelog na ploči. Crno kao predstavnik tame navodi oko na odmor, a bijelo kao predstavnik svjetla potiče njegovu aktivnost. Zbog toga se u waldorfskim školama koristi crna ploča. Kontrast koji se tako postiže bijelom kredom ili onima u boji potiče oko učenika na aktivnost. Formama i crtežima koji nastaju učitelji se obraćaju onom duševnom kod svojih učenika. Žuta boja potiče učenikovu radost i razbuđuje ga, plava umiruje i potiče na razmišljanje, a crvena stvara dojam ozbiljnosti i dostojanstva. Boja u očima učenika izaziva veliku radost. Ona je neposredan izraz njegove duše, a njegov svijet povezuje sa svijetom prirode. Prilikom crtanja po ploči važno je pripaziti kako boje koje se upotrebljavaju djeluju jedna na drugu te koja je njihova uloga (Goethe, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022).

Pedagoški zahtjevi waldorfske pedagogije za učenike osnovnoškolske dobi uključuju slikovito oblikovanje svih nastavnih sadržaja. Prilikom pisanja slova i brojeva na ploči učitelj

crta odgovarajuće slike koje učenike potiču na razumijevanje određene računske operacije, slova ili riječi. U toj razvojnoj dobi slike koje se prikazuju moraju biti estetski oblikovane i razvijati njihov osjećaj za lijepo. Waldorfska pedagogija stavlja naglasak na učiteljevu osobnost, odnosno što on radi i kakav on jest. Važno je je li učitelj slovo napisao umjetnički ili bezlično i površno te je li ga napisao bijelom kredom ili onima u boji. Krede u boji kao alat u službi su bića. Pomoću njih waldorfski učitelji što zornije povezuju nastavni sadržaj i razrednu svakodnevicu. Učitelj brisanje ploče mora izvoditi smisleno i s osjećajem. Kada u vrijeme nastave uzima brisalo da bi obrisao ploču treba paziti kako to čini. Djeca su u osnovnoškolskoj dobi kao oči i uši jer uočavaju svaki pokret i svako držanje odraslih. Zadatak je svakog waldorfskog učitelja napraviti ugođaj u kojem će sve neumjetničko u nastavi preoblikovati u umjetničko (Jünemann, 1995; prema Gilić Toffolo, 2022).

Neupitno je da je waldorfski odgoj umjetnički. Svaka se epoha i nastavni sadržaji obrađuju na umjetnički način, od samog povlačenja krede u boji prilikom pisanja po ploči ili učenja pisanja pastelom u bilježnicu za epohu pa sve do bavljenja učenika umjetnošću (Seitz i Hallwachs, 1997). Cilj je waldorfskog umjetničkog odgoja obraćanje čitavom ljudskom biću, a ponajprije njegovoj volji (Steiner, 2020).

7. Uloga umjetničkog djelovanja

Umjetničko je vježbanje utkano u sve predmete nižih razreda waldorfske škole. Ostvareno je slikanjem, crtanjem, modeliranjem, muziciranjem i izvođenjem dramskih prizora (Carlgren, 1991).

Izuzetnu važnost ima crtanje različitih oblika i djelovanje geometrije na djetetov duhovni razvoj. U to se područje dijete uvodi unutaršnjim doživljavanjem, upoznavanjem oblika, euritmijom, slikanjem i na kraju crtanjem vlastitih oblika. Osnovni su elementi ravne i zakrivljene crte kao živi trag djetetove energije i njegova kretanja, a simetrični oblici u ritmu izražavaju odnos njegovih uravnoteženih snaga. U učenju slikanja vodenim bojama koje se nanose u više slojeva na mokar papir, učenici uočavaju čudesno djelovanje boja. Isto to uočavaju i kada njihov učitelj crta, odnosno slika kredom po ploči. Učenici oblikuju s nekoliko vrsta materijala: drvetom, vunom i voskom te glinom. Svako umjetničko oblikovanje, neovisno o učenikovo dobi, polazi od cjeline k pojedinosti. Na taj način djeca spoznaju da je svemirsko izvorno stanje cjelovito, a pojedini je oblik načinila njihova volja (Seitz i Hallwachs, 1997).

Djeca se raduju pokretu, ritmu i rimi te brzo i lako pamte pjesmice, izrijeke i priče (Gilić Toffolo, 2022). Muziciraju na petotonskoj flauti u ritmičkom dijelu glavne nastave, bez nota, oponašajući samo jednostavne pokrete koje izvodi učitelj. U nastavi Euritmije djeca preuzimaju uloge iz bajke, legende i povijesne priče. Tako koncipiranom igrom, uvježbavaju pamćenje i osjećaj za jezik, darovitost za glumu i mogućnost prilagođavanja skupini te svoju zdravu samokritičnost. U praktičnom radu učenici uče plesti, kukičati, vesti i tkati te pređenje vune, a obradom vrta sijati, uzgajati i plijeviti (Seitz i Hallwachs, 1997).

Umjetničkim se vježbanjem učenike suočava s čitavim nizom duševnih gibanja: očekivanjem, razočaranjem, gnjevom, razmišljanjem, iznenađenjem, novim nadanjem i naporom volje te radošću zbog onoga što su svojim rukama stvorili. Takva vrsta vježbanja prodire sve do učenikovih fizičkih snaga, u njegove prste na rukama pa sve do njegovih nožnih prstiju. Najkarakterističnije je svojstvo svakog djeteta njegova jaka povezanost tjelesnog i duhovnog. Njegovo se unutrašnje sudjelovanje u umjetničko-stvaralačkoj djelatnosti sagledava kao način kako će odreagirati u pojedinim trenucima. Umjetnost je oblikovanje u svijetu predmeta, kao i u carstvu djetetove duše. Ne postoji bolje školovanje djetetove volje doli iznova nešto s radošću vježbati, savladati teškoće i prepreke te sve prikazati na mjesečnoj svečanosti i izazvati oduševljenje obitelji (Carlgren, 1991).

8. Mjesečna svečanost

Cilj je mjesečne svečanosti u waldorfskim školama pokazati roditeljima i učenicima što su učenici pojedinog razreda naučili na nastavi. Iako zvuči vrlo jednostavno, dosljedno provođenje same svečanosti zahtijeva od učenika i učitelja mnogo truda. Uvijek iznova moraju osmisliti, čime bi baš oni mogli pridonijeti zajedničkom školskom životu. Djeca se u današnje vrijeme sve teže istinski mogu zanimati za ljudsku svakodnevicu, njihove djelatnosti i probleme. Mjesečna svečanost pravo je polje za uvježbavanje i njegovanje ovakvih zanimanja. Nerijetko se stariji učenici prisjećaju motiva kojima su se i sami nekoć bavili. Mlađi učenici osjećaju strahopoštovanje i divljenje prema učenicima viših razreda, a spoznaju da će i oni to umjeti jednoga dana. U okvirima waldorfske škole ne postoji bolji način od mjesečne svečanosti za informiranje učenika, roditelja i učitelja o svakodnevnom životu pojedinog razreda. Sposobnosti, vještine i znanja koja se tako razvijaju kod djece ostvaruju se waldorfskom pedagogijom koja djeluje u smislu odgoja ka slobodi (Carlgren, 1991).

9. Odgoj ka slobodi

Učitelj mora imati na umu da svako dijete, u naravi svojeg razvitka, prolazi u životnom razdoblju odgoja kroz najveće preobrazbe tjelesne konstitucije, sposobnosti osjećanja, doživljavanja i mišljenja te stanja svijesti. Zadatak je svakog waldorfskog učitelja ne dirnuti u učenikovo Ja. Učitelj treba pridonijeti da se učenikov instrument (tijelo i duša) oblikuje tako da individualnost (duh) može njime slobodno upravljati i vladati. Učiteljev zadatak jest samozatajnost. On mora živjeti u učenikovu okružju tako da učenikov duh u simpatiji može na njegovu životu razvijati vlastiti. Učitelj mora moći odgajati uklanjajući fizičke i duševne prepreke učenika i tako stvarati okolinu prema kojoj njegov duh u punoj slobodi može zakoračiti u život, što se ujedno i naziva odgoj ka slobodi. Učiteljev je zadatak oblikovati nastavni sadržaj, svoje životne navike i zajednički život u razredu. Mora uzeti u obzir da se ne dotiče učenikova skrovita nutrina, njegovo Ja. Učenikova individualnost potječe iz nadosjetilnih svjetova pa katkad učitelj može steći dojam da se u njegovu razredu očituju individualnosti koje su stare i mudre. Tako neka djeca posjeduju nešto od unutrašnje zrelosti u načinu na koji govore, kreću se ili sjede. U susretu s jednim ovakvim Ja, koje dolazi iz ranijeg ovozemaljskog života, učitelj se može osjećati mlađim. Tada unutrašnje poštovanje mora usmjeriti jednom sasvim drugom obliku. Takvo poštovanje prema djetetovoj individualnosti, koje se stječe antropozofijom, omogućuje učitelju da mu ta individualnost bude od pomoći. Cilj odgoja ka slobodi, kojem su u podlozi umjetničke djelatnosti, nikako nije obrazovati učenike kao umjetnike, već im omogućiti da postanu kreativni ljudi. Taj zadatak pomaganja latentnim unutrašnjim sklonostima djeteta u razvoju da dođe do svojeg potpunog razvoja, mogu preuzeti samo učitelji koji ga poznaju u osnovi i dorasli su pedagoškim zahtjevima. Slobodnim se odgojem može samo pridonijeti razvoju djeteta. Zbog toga se u waldorfskim školama ne postavlja pitanje što treba dijete znati i moći, već čime je ono obdareno i što se u njemu može razviti. Odgoj ka slobodi može se shvatiti i kao pitanje autoriteta ili slobode koja je neophodna za djecu osnovnoškolskog uzrasta. Autoritet što ga učitelj nastoji steći odnosi se na put od povjerenja ka slobodi. Dijete koje ima priliku doživjeti smirujuće povjerenje u svom učitelju koji vodi njegov odgoj, mnogo lakše u sebi iskusi unutrašnju sigurnost koja mu omogućuje da se ostvaruje na prirodan i opušten način. Pitanje je autoriteta ili slobode sasvim pogrešno postavljeno. Autoritet je neophodna postaja na putu ka slobodi. Djeca koja nisu izložena nikakvom obliku autoriteta, nisu u stanju osjetiti nikakav oblik poštovanja. Ona su općenito emocionalno siromašnija. S obzirom na način rada i odnosa u waldorfskim školama, učitelji i

učenici se nerijetko istinski zbližavaju. Učitelji često ne mogu spriječiti da učenici od njih poprime mala osobna obilježja i oblikovano misaono blago. Cjelokupno odgajanje u tom smislu smatra se zadiranjem u učenikovo Ja. Razumljivo je da će učenici svakako prije poprimiti nešto od učitelja kojega vole, nego od onog koji im je stran. S druge strane, učenici doista ne cijene učitelja koji u potpunosti ne poštuje njihovu unutrašnju slobodu. Važno je da neizbježni utjecaj ne djeluje na učenike uniformirajuće, već pospješuje razvoj njihovih duševnih ustrojstava (Carlgren, 1991).

Na mnogim mjestima u ovome radu upotrebljava se riječ sloboda, odnosno motiv slobode i težnja odgoja ka slobodi u waldorfskim školama pa je i njihov sinonim: „Slobodna škola.“

10. Slobodna škola

Postoji usmjerenje koje ispunjava odgojni zadatak školstva, a to je slobodna škola čiji se karakter temelji na waldorfskoj pedagogiji. Roditelji kao njezini osnivači preuzimaju na sebe težak teret. Zbog nedostatka financijske potpore oni su ti koji pomažu u okviru razredne zajednice u stolarskim i soboslikarskim radovima te opremanju učionica (Carlgren, 1991). Ta školska obitelj, koju čine, uz učitelje, djeca i roditelji, upućena je na dragovoljan rad (Seitz i Hallwachs, 1997).

Roditeljima se omogućuje uvid u konkretan školski rad na roditeljskim večerima, školskim svečanostima, predavanjima i seminarima, kao i antropološke osnove na kojima se temelje određene nastavne mjere. Upoznavanjem i doživljavanjem školskog života svoje djece dobivaju snagu za njihovo potpomaganje. Na taj način ostvaruju i blizak kontakt s učiteljima iz kojeg se često razvija i blisko prijateljstvo. Njihove potrebe i gledišta u školskom životu i njihov zajednički trud za dobrobit djece uvelike se uzimaju u obzir. Oni su također, u okviru odgovarajućeg školskog udruženja, zastupljeni u strukturama gospodarskog upravljanja i odgovornosti. U zajedničkom nastojanju oko prava slobodnih škola istupaju pred nadležnim školskim službama i ministarstvima. Djeca imaju osjećaj da je to njihova škola jer se njihovi roditelji izrazito vidljivo zalažu. Učitelj na sebe uzima golem posao. Taj posao uključuje dugotrajne konferencije, razgovore s roditeljima i učenicima, javne i razredne roditeljske večeri, pripremanje školskih sati i rad na bilježnicama, financijske brige, pregovore s nadležnim službama i javna predavanja te diskusije. Osnivanjem slobodne škole život im ne postaje lakši, ali postaje bogatiji (Carlgren, 1991). Velika je uloga u osobnosti učitelja i njegove povezanosti sa zajednicom jer je on dio zajednice kakva jedva da još igdje postoji. Slobodnu školu čini i

nastavničko vijeće waldorfske škole. Jedno tijelo čine roditelji i učitelji te oni predstavljaju školu u javnosti. Svaki učitelj ima ista prava i obaveze bez obzira na njegovu izobrazbu i razred koji vodi. U okviru pedagoškog dijela na tjednoj konferenciji čija je svrha savjetovanje i donošenje odluka, svi učitelji ravnopravno sudjeluju. Zatim zajednički raspravljaju o pitanjima metodike i didaktike, pojedinim epohama i razredima te učenicima. Odluke se ne donose demokratskim zaključcima većine, već jednoglasno. Središnji je motiv tjedne konferencije stalno usavršavanje učitelja. Kako waldorfska pedagogija ne teži krutom i čvrstom didaktičkom pristupu, već procesu koji raste i živi, tako i waldorfski učitelji moraju rasti sa svojim razredom koji polako napreduje. Odraz je njihova rada na tjednoj konferenciji stalno usavršavanje i učenje, rad na samome sebi i cjelokupnom konceptu škole (Seitz i Hallwachs, 1997).

Prikazan način rada u waldorfskoj školi omogućuje učenicima razvijanje svojstva koje je od neprocjenjive važnosti, a to je sposobnost pokazivanja povjerenja. U njihovim životima njihova škola igra vrlo važnu ulogu. Osim što svoju školu vole, u njoj osjećaju sigurno kao kod kuće. Svako dijete živi u ritmu bdijenja i spavanja te pamćenja i zaboravljanja. U slobodnim se školama u sastavljanju plana sati i plana raspodjele nastavnih sadržaja uzima u obzir dnevni ritam i nastava po epohama koja pojačava njegovu koncentraciju (Carlgren, 1991).

11. Dnevni ritam i nastava po epohama

Budući da svako dijete živi u ritmu bdijenja i spavanja te pamćenja i zaboravljanja, školski dan u waldorfskim školama raščlanjuje se polazeći od prirodnog dnevnog ritma djeteta. Taj stalni ritam odvija se između primanja, doživljavanja, izvođenja i oblikovanja te između djetetova udisanja i izdisanja (Carlgren, 1991). Zrak koji dijete izdiše i udiše nije jednak, a takvi trenutci pronalaze se i u samom učenju (Waldorfska škola u Zagrebu, bez. d.).

Budući da je misaono bavljenje za dijete najlakše ujutro, školski dan započinje predmetima kod kojih su naglašeni znanje i razumijevanje, mišljenje i predočavanje. Svaki se predmet tijekom tri ili četiri tjedna poučava u glavnoj nastavi kao jedna epoha, odnosno jedna veća nastavna cjelina. Zatim slijedi predmetna nastava u kojoj se predaju predmeti koji zahtijevaju stalno ritmičko ponavljanje: Euritmija, Ručni rad, vježbanje zanata, rad u vrtu, tjelovježba, glazba, strani jezici i religija (Carlgren, 1991).

Ako učitelji waldorfskih škola previše vremena posvete pamćenju i razmišljanju, djeca postaju blijeda i umorna. Jedino što im može vratiti rumenilo u obraze jest doživljajno čuvstvo

i djelatna volja. Stoga moraju paziti na koji način svojom nastavom djeluju na zdravstveno stanje djeteta u rastu. Učiteljeva pozornost mora biti usmjerena na ozdravljanje nastavom i obradu nastavnih sadržaja u pogledu zaboravljanja. Učenici moraju zaboraviti kako su naučili svako pojedino slovo da bi stekli sposobnost glatkog pisanja. Pisanje se kod učenika razvija iz crtanja, a iz dječjeg umjetničkog smisla razvijaju se oblici slova te se na djetetu umjetnički privlačan način ostvaruje pisanje pa tek onda čitanje (Steiner, 1995). Nesposobnost učenika da se sjeti pokazuje učiteljima da su se opažanja i doživljaji ili izgubili ili nisu bili usvojeni dovoljnom toplinom zanimanja. Razvijanje pamćenja i stjecanje sposobnosti te pravilno zaboravljanje važno je kao i dobro izvlačenje iz sjećanja (Carlgren, 1991).

Glavnu nastavu u waldorfskim školama čine prva dva jutarnja sata, a započinju ritmičkim dijelom koji u prvome razredu potraje do dvadeset minuta. Njegova je svrha razbuditi djecu, združiti ih u razrednu zajednicu i uvesti u stvarnu nastavu. Djeca prvoga razreda pjevaju, recitiraju, plješću i lupkaju nogama te raznolikim jezičnim vježbama njeguju i razvijaju vlastitu jezičnu sposobnost. Nakon toga se iz ponavljanja nastavnog sadržaja od prethodnog dana uzima sažetak i vrši se njegovo moralno produblјivanje. Iz tako postignute koncentracije slijedi niz učiteljevih izlaganja. Učitelj poučava slikovito, uzimajući u obzir temperament, katkad napeto ili opušteno uranjajući djecu u doživljavanje. Prikaze, crteže i sažetke crta i piše na ploču, a djeca u bilježnicu epohe te im zadaje domaću zadaću (Carlgren, 1991). Na taj način učenici sami prave nastavni materijal (Seitz i Hallwachs, 1997). Sat završava pripovijedanjem priče koja se mijenja s obzirom na razred i osobitosti čitave jedne školske godine (Carlgren, 1991).

Epohe nastavljaju isti predmet samo dva puta godišnje pa djeca imaju vremena zaboraviti. Ono što djeci predstavlja noć između nastavnih dana, to im predstavlja i pauza između epoha jednog predmeta. Učitelje tako iznova iznenađuje iskustvo da upravo oni nastavni sadržaji koje su djeca primala s oduševljenjem i u sebi oblikovala kao cjelovitu sliku, tijekom ponavljanja prikazuju viši stupanj zrelog usvajanja. Učitelji to spoznaju kao novu, u međuvremenu nastalu sposobnost. No i ono što čak nije do kraja shvaćeno, iznenada se može prikazati kao nešto lako i samo po sebi razumljivo. Ne postoji ni jedan oblik rada koji nudi tako velike mogućnosti kao ovaj, u kojem se aktivira dječji interes, a nastavni sadržaji oblikuju u tako zaokružene i upečatljive slike (Carlgren, 1991).

12. Nastavni materijal koji učenici sami prave

U prvim razredima osnovne waldorfske škole nema udžbenika, a na nastavi učitelji sve obrađuju zorno. Veliku ulogu ima ploča, odnosno slika na ploči koju je učitelj prije nastave nacrtao. Slika usmjerava učenike na određenu epohu i ostaje tijekom nje na ploči. Učitelj sliku svaki dan uz učenje i pripovijedanje priče prorađuje. Učenici najčešće kod kuće slikaju ili crtaju po sjećanju, a zatim i bojaju. Slike ili crteže koje učitelji tako pronađu u bilježnicama vrlo su različiti, ovisno o tome kako je pojedini učenik shvatio zadatak, koliko se sjeća priče i slike na ploči te koliko je nadaren za umjetnost. Nerijetko se tako pronađu oskudni crteži, vjerne kopije slike na ploči ili pak oni vrlo slobodni i čudesno obojani. Kada učenici kod kuće čitaju ili ponavljaju naučeno iz svojih bilježnica, imaju prema tome dublji odnos nego kada svi uče iz istog udžbenika. Takve bilježnice svjedoče tome da nastavni sadržaji ne moraju biti suhoparni i apstraktni, već zorno prorađeni i vizualno oblikovani (Seitz i Hallwachs, 1997).

Sve ono što waldorfski učitelji mogu umjetnički izvršiti postaje ono najviše ako to uspiju usmjeriti u najveću umjetnost, gdje im se za učenje ne daju gotovi „umjetnički“ materijali kao što su to udžbenici. Ono što im se daje jest neizgrađeno dijete koje je potrebno do određene mjere na umjetnički i odgojiteljski način privesti do potpunog bića. Isto je s učenicima i nastavnim materijalom koji sami prave (Steiner, 2019).

S obzirom na nastavne sadržaje epohe i godišnje doba, učenici sakupljaju predmete iz prirode i donose ih u razred te njima ukrašavaju prostor ili im služe kao zorni materijal. Tako učenici zajedno sa svojim učiteljima brinu da razred tijekom određene epohe, na primjer gradnje kuće, zaista i izgleda kao gradilište. U tom se zajedničkom sudjelovanju krije i odgovor zašto učenici toliko vole svoju waldorfsku školu (Seitz i Hallwachs, 1997). Ljubav prema školi omogućuje im i propisani nastavni plan i program Osnovne waldorfske škole u Zagrebu. U nastavku se njegova struktura i pojedini predmeti analiziraju i uspoređuju s predmetnim kurikulumom osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program.

13. Usporedba nastavnog plana i programa osnovne waldorfske škole i predmetnog kurikuluma osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program

U ovom poglavlju tablično je prikazana usporedba strukture nastavnog plana i programa osnovne waldorfske škole i kurikuluma osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program.

Tablica 1.

Usporedba strukture nastavnog plana i programa (Bubanko i sur., 1993) te kurikuluma (Ministarstvo znanosti i obrazovanja [MOZ], 2019)

Osnovna waldorfska škola	Osnovna škola u kojoj se izvodi redoviti program
dokument od 85 stranica	nacionalni kurikulum i predmetni kurikulumi
<p>sadržava:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. nastavni plan za osnovnu waldorfsku školu 2. opće pedagoške odrednice nastavnog programa (odgojni zadatci i obrazovni ciljevi, antropologijsko-psihologijske osnove nastavnog programa, opće didaktičko-metodičke osnove nastavnog programa, nastava i ostali odgojno-obrazovni oblici rada) 3. sustav praćenja postignuća učenika i zaključno ocjenjivanje 4. dodiplomsko obrazovanje i trajno usavršavanje waldorfskih učitelja 5. nastavne programe 	<p>predmetni kurikulumi sadržavaju:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. svrhu i opis predmeta 2. odgojno-obrazovne ciljeve učenja i poučavanja 3. strukturu (domene i područja) 4. odgojno-obrazovne ishode, sadržaje i razine usvojenosti po razredima i organizacijskim područjima (razrada ishoda, odgojno-obrazovni ishod na razini usvojenosti dobar na kraju razreda, sadržaji i preporuke za ostvarivanje odgojno-obrazovnog ishoda) 5. povezanost s drugim predmetima i međupredmetnim temama 6. učenje i poučavanje predmeta 7. vrednovanje ostvarenosti odgojno-obrazovnih ishoda
<p>nastavni programi sadržavaju:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. svoju svrhu 2. opće odgojno-obrazovne ciljeve 3. okvirne sadržaje strukturirane po razredima 	

Nastavni plan i program za osnovnu waldorfsku školu dokument je od 85 stranica, dok se rad u osnovnim školama u kojima se izvodi redoviti program temelji na nacionalnom kurikulumu i predmetnim kurikulumima. Nastavni plan i program razlikuje se u svojoj strukturi od predmetnih kurikuluma jer sadržava nastavni plan za waldorfske škole i opće pedagoške odrednice nastavnog programa koje se odnose na odgojne zadatke i obrazovne ciljeve, zatim antropologijske-psihologijske osnove nastavnog programa, opće didaktičko-metodičke osnove

nastavnog programa, nastavu i ostale odgojno-obrazovne oblike rada. Nadalje, dokument sadržava poglavlja: sustavno praćenje postignuća učenika i njihovo zaključno ocjenjivanje, dodiplomsko obrazovanje i trajno usavršavanje waldorfskih učitelja te nastavne programe. Ti nastavni programi imaju navedenu svrhu, opće-odgojno obrazovne ciljeve i okvirne sadržaje strukturirane po razredima.

U ovom se poglavlju uspoređuju nastavni predmetni Hrvatski jezik, Euritmija i Ručni rad prvoga razreda osnovne waldorfske škole sa školom u kojoj se izvodi redoviti program.

13. 1. Hrvatski jezik u prvome razredu

Hrvatski jezik izvodi se u glavnoj nastavi alternativnog programa osnovne waldorfske škole u trajanju od 110 minuta. Predviđen godišnji broj sati za epohu navedenog predmeta u prvome razredu je 207, točnije 12 tjedana (Bubanko i sur., 1993).

U razrednoj nastavi osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program za učenike prvih razreda godišnja satnica je 175 sati raspoređenih u 35 tjedana. Budući da je predmetno-satni sustav *rascjepkan*, nastavni predmet održava se pet sati tjedno u trajanju od 45 minuta (MOZ, 2019).

Razlika je već u samoj organizaciji predmetno-satnog sustava i njezinu trajanju, kao i u satnici godišnjeg broja sati predviđenog za izvođenje nastave predmeta Hrvatski jezik u prvome razredu. Učenici alternativnog programa imaju 26 sati više nastave Hrvatskoga jezika u odnosu na učenike redovitog programa.

Kako bi se prikazao rad u waldorfskoj osnovnoj školi i osnovnoj školi u kojoj se izvodi redoviti program analizira se nastavni plan i program te kurikulum u ovladavanju pojedinim slovom.

13. 1. 1. Osnovna waldorfska škola

U prvome razredu započinje njegovanje jezika zajedničkim recitiranjem u ritmičkom dijelu na početku i na kraju sata s ciljem obrazovanja umjetničkog jezičnog izraza. Učitelj usmjerava pozornost na zajedničku povezanost slušanja i pisanja na početku nastave iz koje se naposljetku razvija vještina čitanja. Učenici otkrivaju posebnost jednog glasa i slova oblicima kretanja, gestama, slikama i crtežima (Bubanko i sur., 1993).

Nastava usvajanja i ovladavanja slova ostvaruje se dvjema epohama, početnim čitanjem i pisanjem te pismenim i usmenim izražavanjem. Prva epoha - početno čitanje i pisanje - dijeli se na pripremno razdoblje i početno pisanje i čitanje latiničnog pisma. U pripremnom razdoblju učitelji provjeravaju stupanj poznavanja slova kojima je učenik ovladao, njegovu sposobnost za razgovor i slobodu govora s drugima i pred njima, rječnik i način na koji oblikuje rečenice. Navedeno se provodi vježbama risanja ravnih i zakrivljenih crta, jezičnim i ritmičkim igrama sa slovima u prostoru. Početno pisanje i čitanje latiničnog pisma odnosi se na ovladavanje učenika glasovima i slovima, velikim tiskanim slovima, analitičko-sintetičkim čitanjem riječi, skupovima riječi i kraćih rečenica te pisanjem slova, riječi i kraćih rečenica. U drugoj epohi - pismeno i usmeno izražavanje - učenici ovladavaju govorenjem i socijalnim te komunikacijskim vještinama i sposobnostima. Govorenjem ovladavaju osnovnim pravilima uljudnog razgovora o njihovoj svakodnevnici, pripovijedanjem ovladavaju vježbama prepričavanja i opisivanja i čitanjem ovladavaju vježbama pravilnog čitanja te usvajaju latinično pismo, odnosno velika tiskana slova prepisivanjem slova, riječi i kraćih rečenica. Ovladavaju i korištenjem prostora bez crta u bilježnici te stavljaju točku na kraju rečenice. U ovladavanju socijalnim i komunikacijskim vještinama i sposobnostima vježbaju slušati druge, otvorenost i budnost prema drugima, učtivo razgovarati, zajednički oblikovati misao i pripovijedati kako su nešto doživjeli. Izražavaju i osjećaje, zamolbe, prohtjeve, s čime se slažu, a s čime ne (Bubanko i sur., 1993).

13. 1. 2. Osnovna škola u kojoj se izvodi redoviti program

Prilikom nastave usvajanja i ovladavanja slova učenici ovladavaju odgojno-obrazovnim ishodima iz domene A. Hrvatski jezik i komunikacija. Unutar te domene u nastavi usvajanja i ovladavanja slova ostvaruje se šest odgojno-obrazovnih ishoda. Prvi je odgojno-obrazovni ishod kojim učenik treba ovladati da razgovara i govori u skladu sa svojim jezičnim razvojem izražavajući potrebe, misli i osjećaje. U razradi ovog ishoda nalazi se pojašnjenje da učenik ovladava razgovorom u skladu sa svojim interesima i potrebama, poštuje potrebe i interese drugih, postavlja jednostavna pitanja i odgovara na njih punom rečenicom. Usmeno i vezano uz kontekst, učenik upotrebljava riječi hvala, molim, oprost i izvoli. Sklapa cjelovite rečenice izgovarajući i naglašavajući riječi prema svojem jezičnom razvoju. Iz izgovorenih rečenica jasna je priopćajna svrha. Učenika se potiče da prema dobi, prateći njegov jezični razvoj poštuje pravila uljudnoga ophođenja. Drugim se odgojno-obrazovnim ishodom razvija slušanje

jednostavnih tekstova. Učenik nakon slušanja točno izgovara glasove, riječi i rečenice, čime se postiže razina slušanja iz različitih izvora a s razumijevanjem. Učenik odgovara na pitanja u vezi s tekstom, a također ih i postavlja. Učenik s razumijevanjem postupi po uputama uz samostalan izgovor glasova i češćih riječi. U izražavanju je učenika jasno primjetna priopćajna svrha rečenice, a učenik razvija razumijevanje pojedine riječi iz konteksta. U trećem odgojno-obrazovnom ishodu učenik čita tekstove primjerene jezičnom razvoju iz čega proizlazi prepoznavanje i razlikovanje slova od drugih znakova te povezivanje napisanog slova s glasom. Iz toga proizlazi čitanje riječi, rečenica i tekstova namijenjenih početnom opismenjavanju. Shodno tome učenik nakon čitanja teksta odgovara na pitanja i samostalno ih postavlja. Kroz četvrti odgojno-obrazovni ishod učenik razvija i piše školsko formalno pismo velikim i malim slovima, riječi i kraće rečenice primjerene jezičnom razvoju. Samostalno povezuje glasove s pripadajućim slovima, prepisuje i izražava se cjelovitim riječima, rečenicama i kratkim tekstom. Učenik usvaja pravila o pisanju velikoga početnog slova u prvoj riječi rečenice, imenima i prezimenima ljudi te imenima mjesta užeg zavičaja. Rečenice završava primjerenim jezičnim znakom, ovisno o priopćajnoj svrsi. U svakodnevnim komunikacijskim situacijama točno upotrebljava riječi i njihove skupove u rečenici. U izražavanju koristi riječi kojima zna značenje i njima oblikuje rečenice. Pretražuje i prosuđuje objašnjenje nepoznatih riječi u dječjem rječniku. Kroz posljednji odgojno-obrazovni ishod učenik ovladava prepoznavanjem glasovne strukture riječi i glasovno uz analizu i sintezu riječi početnog opismenjavanja. Uočava početni, središnji ili završni glas u riječi uz glasovnu analizu i sintezu te pravilan izgovor glasova i naglašavanje riječi (MOZ, 2019).

13. 1. 3. Usporedba

Nadalje se uspoređuje nastava usvajanja i ovladavanja slova prvoga razreda u nastavi Hrvatskoga jezika prema planu i programu osnovne waldorfske škole i kurikulumu osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program. Polazi se od tablične analize.

Tablica 2.

Usporedba nastave usvajanja i ovladavanja slova prvoga razreda u nastavi Hrvatskoga jezika waldorfske škole i škole u kojoj se izvodi redoviti program

Waldorfska škola	Zajednički sadržaj u usvajanju slova	Škola u kojoj se izvodi redoviti program
<ul style="list-style-type: none"> - učitelj provjera stupanj poznavanja slova kojima je učenik ovladao, njegove sposobnost za razgovor, njegovu slobodu govora s drugima i pred njima, njegov rječnik i način na koji on oblikuje rečenice - vježbe risanja ravnih i zakrivljenih crta, jezične i ritmičke igre sa slovima u prostoru - učenik ovladava prostorom za pisanje bez crta 	<ul style="list-style-type: none"> - učenik se izražava riječima prema svojim interesima i potrebama - vježba poštivanje potreba i interesa drugih - poštuje pravila uljudnog ophođenja - ovladava glasovima i slovima te ih razlikuje od drugih znakova i povezuje ih u rečenicu - učenik piše velika formalna (tiskana) slova i prepisuje riječi i kraće rečenice - provodi glasovnu analizu i sintezu i vježba čitanje riječi, rečenica i kraćih tekstova namijenjenih početnom opismenjavanju - stavlja rečenični znak na kraju rečenice 	<ul style="list-style-type: none"> - postavlja jednostavna pitanja i na njih odgovara punom rečenicom - govori više cjelovitih rečenica povezanih u cjelinu <ul style="list-style-type: none"> - točno intonira rečenicu prema priopćajnoj svrsi i poretkom riječi u njoj u skladu s jezičnim razvojem i dobi - sluša jednostavne tekstove iz različitih izvora - odgovara i postavlja pitanja o odslušanom tekstu <ul style="list-style-type: none"> - sluša i razumije uputu učitelja te postupka prema njoj - samostalno ponavlja izgovor glasova i češćih riječi te intonira rečenicu prema priopćajnoj svrsi - spoznaje značenje pojedine riječi razgovorom <ul style="list-style-type: none"> - odgovara na pitanja i postavlja ih nakon čitanja teksta - uči i piše mala formalna slova - naučenim slovima samostalno piše riječi i rečenice te kratak tekst - piše veliko početno slovo u prvoj riječi rečenice, imenima i prezimenima ljudi te imenima mjesta užeg zavičaja

Istaknuti su zajednički sadržaji obiju škola i sadržaji kojima učenik redovitog programa treba ovladati u odnosu na učenika alternativnog programa prilikom obrade slova u prvome razredu u nastavi Hrvatskog jezika.

Učenici obiju škola trebaju ovladati izražavanjem riječima prema svojim interesima i potrebama te uvježbati poštivanje potreba i interesa drugih, poštivati pravila uljudnog ophođenja, ovladati glasovima i slovima te ih razlikovati od drugih znakova i povezivati u rečenicu. Također trebaju ovladati pisanjem velikih formalnih (tiskanih) slova i prepisivanjem riječi i kraćih rečenica te staviti rečenični znak. Osim toga, ovladavaju glasovnom analizom i sintezom te vježbaju čitanje riječi, rečenica i kraćih tekstova namijenjenih početnom opismenjavanju. Waldorfski učenici u odnosu na učenike osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program, rečenični znak na kraju rečenice stavljaju nesvjesno, bez dodatnog pojašnjavanja. Svjesno bavljenje gramatikom za njih započinje tek u trećem razredu.

U osnovnim waldorfskim školama učitelj učenika provjerava u pripremnom razdoblju vježbama ravnih i zakrivljenih crta, jezičnim i ritmičkim igrama sa slovima u prostoru. Na taj način uočava njegovu ovladanost pojedinim slovom, sposobnost za razgovor, slobodu govora s drugima i pred njima, rječnik i način oblikovanja rečenica. Učenik ovladava i pisanjem slova bez crtovlja.

Učenik osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program može postavljati jednostavna pitanja i na njih odgovarati punom rečenicom. Izgovora više cjelovitih rečenica povezanih u cjelinu intonirajući rečenicu prema priopćajnoj svrsi i poretku riječi, u skladu s jezičnim razvojem i dobi. Sluša čitanje jednostavnih tekstova iz različitih izvora, nakon čega odgovara i postavlja pitanja o odslušanom tekstu. Slijedi i razumije upute učitelja. Može samostalno ponavljati izgovor glasova i češćih riječi uz intoniranje rečenice prema priopćajnoj svrsi. Iz konteksta uočava značenje pojedine riječi. Nakon čitanja teksta odgovara na pitanja i samostalno pita. Uči pisati, a zatim i piše mala formalna slova. Nakon usvajanja slova samostalan je u pisanju riječi i rečenice te kratkog teksta. Primjereno piše velikim početnim slovom u prvoj riječi rečenice, imenima i prezimenima ljudi te imenima mjesta užeg zavičaja.

13. 2. Euritmija u prvome razredu

Euritmija je dio predmetne nastave u osnovnoj waldorfskoj školi, a predviđena godišnja satnica u prvome je razredu 35 sati u trajanju od 45 minuta. Ciljevi koji se ostvaruju u nastavi Euritmije u prvome razredu waldorfske škole: uvažavanje povezanosti učenika s bajkovitim i osobitim ikoničkim mišljenjem, imaginativnim načinom uživiti učenika u svijet bajke ravnim i zakrivljenim linijama u pokretu i krugom kao osnovom te pripadnost pokreta i učenje oponašanjem. Sadržaji su koje učenik usvaja poetski oblikovane bajke te pentatonske melodije

i bajke koje su upjevane u stih prema kalendarskome tijeku godine. Pravu i zakrivljenu linija kretanja, leminiskatu i spiralu. Hodanje, skakanje, koračanje, stapanje poput diva i patuljka te vježbe fine motorike, odnosno spretnosti. Razlike između lijevog i desnog (Bubanko i sur., 1993).

Nastavni predmet Euritmija ne može se usporediti ni s jednim nastavnim predmetom koji se održava u školi u kojoj se izvodi redoviti program.

13. 3. Ručni rad u prvome razredu

Ručni rad dio je praktične nastave u waldorfskim školama s godišnjom satnicom u prvome razredu od 70 sati u trajanju od 45 minuta. Ciljevi se nastave Ručnog rada u prvome razredu odnose na postupni prijelaz igre ka radu. Učitelj učenika uvodi u razlikovanje igre od rada. Središnji motiv je pletenje kojim se kod učenika razvija svjesnost i vještina njegovih ruku, što potiče kognitivne sposobnosti. Učenik savladava procesom pletenja. Postavlja očicu, pravi bod, dodaje i oduzima očicu uz samostalnost završavanju i obradi pletiva. Ovladava i vezenjem slobodnog veza pa plete i veze motive iz mašte, bajke i priče prema razvojnoj dobi. Nerijetko se u nastavi susreću ispleteni i izvezeni patuljci, životinje, lutke i torbice (Bubanko i sur, 1993).

Nastavni predmet Ručni rad ne može se usporediti ni s jednim nastavnim predmetom osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program.

14. Usporedba jednog prijepodneva u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji

U ovome se poglavlju polazi od općih informacija o razredima hospitiranja u kojima se boravilo u razdoblju od veljače do lipnja. Osnovnu waldorfsku škola u Zagrebu čini i jedan odjel prvoga razreda pod vodstvom ravnateljice i učiteljice Aleksandre Belković. Ukupan broj učenika je dvadeset i troje, od kojih je petero dječaka i osamnaest djevojčica. Osnovnu školu Dragutina Tadijanovića u Petrinji čine tri prva razredna odjela. Hospitirano je samo u razrednom odjelu 1. b. Razredni odjel vodi učiteljica Katarina Matijević. U njemu je petnaest učenika, odnosno devet djevojčica i šest dječaka.

Razlika se uočava već u samom broju razrednih odjeljenja u prvome razredu jer škola u kojoj se izvodi redoviti program broji dva više u odnosu na školu alternativnog programa. Zbog podjele razrednih odjeljenja u školi u kojoj se izvodi redoviti program, broj učenika u razrednom odjeljenju je manji. Ono što jest jednako u obje škole je miješano razredno odjeljenje. Razlika se uočava u manjem broju djevojčica u razredu škole u kojoj se izvodi redoviti program i jednim dječakom više u odnosu na školu alternativnog programa.

Slijedi prikaz jednog prijepodneva u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji. Naglasak je stavljen na nastavu Hrvatskoga jezika u usvajanju i ovladavanju slovom K.

14. 1. Jedno prijepodne u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu

GLAVNA NASTAVA

Epoha Hrvatskoga jezika

1. Ritmički dio sata (50 minuta)

- učiteljica stoji na pragu učionice i učenici stoje u koloni te ulaze jedan po jedan uz rukovanje s učiteljicom prije samog ulaska
- učenici sjedaju na klupicu
- jutarnji krug (Sunce – veliki krug, Mjesec – mali krug – oblik najveće discipline učenika) i pozdrav izrijekom:

Učiteljica: „Dobro jutro, dragi moj prvi razrede!“

Učenici: „Dobro jutro, draga naša učiteljice Aleksandra!“

- učiteljica i učenici izgovaraju jutarnji izriječ:

„Sunčani dragi sjaj
Sunčani dragi sjaj
rasvjetljuje meni dan.
Duhovna moć moje duše
udovima snagu daruje.
U sjaju svjetla sunčeva
poštujem Ja, o, Bože, tu ljudsku snagu
koju Si dobrotivo utkao u dušu moju
da mogu marljivo raditi
i s jakom željom učiti.
Od Tebe potječe svjetlost i snaga,
a k Tebi nek struje ljubav i hvala.“

- pjesme i recitacije uz ritmove pljeskanje, stapanje, hodanje, skakutanje, tapšanje i
pucketanje prstima:

Učiteljica i učenici: 1. „Vjeverica orah krcka,

djetlić kljunom koru kvrcka,
zečić mrkvu slatku glođe,
kraj njih mirno srna prođe.
Lane traži gdje je trava,
jazavac već davno spava,
sovoljaga danju žmiri,
a iz rupe hrčak viri.
Lija se u selo šulja,
na grani se vrana ljulja,
medo spava zimski san,
ne zna je li noć il je dan!“

Učiteljica i učenici: 2. „Čovjek dvije ruke ima

stvoren da radi njima.

Boja, crta, pleše, piše,
i još mnogo toga više.
Lijeva i desna one se zovu
i uvijek su spremne za
zadaću novu.
Dok lijeva ruka Zemlji šeće,
desna gore k Suncu kreće.
Kad se na po' puta one sretnu,
nježno dlan nad dlan one metnu.
Popričaju prsti kratko
i zagrle se čvrsto, slatko.
Na svakoj je ruci prstiju pet,
veselo gledaju one u svijet.
Od palca do malog uvijek se smiju,
ljeti nas hlade, a zimi nas griju.“
- preskakanje konopa:

Učenici preskaču konop i izgovaraju po jednu riječ na glas K.

- igre:

Učenici sjede u krugu, šalju lopticu jedan drugome i izgovaraju po jednu riječ na glas K.

- prstne igre:

1. Za uvježbavanje sviranja flaute:

Učiteljica i učenici: „Kuckam kuckam cijeli dan, kuckam kuckam povazan.“

2. Za dobar hvat pastele prilikom pisanja:

Učiteljica i učenici: „Otvora se ruka moja i na palac stiže boja, prvi ide kažiprst, iza njega srednji prst pa prstenjak, zatim mali, svi bi rado pisat znali.“

2. Radni dio sata (45 minuta)

- učenici pripremaju radne klupice i uzimaju jastučice za sjedenje

- izrijek nakon ritmičkog dijela:

Učiteljica i učenici: „Naše male glavice,
naše male ručice,
spremne su za rad.
Torbice otvaraju
stvarčice pripremaju
svi smo spremni sad!“

- slika na ploči prema priči:

Slika 1. Slika na ploči prema priči (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

- ponavljanje sadržaja od prethodnog dana:

Učiteljica ponavlja priču:

„U daljini vidimo da dolazi jedan brod, no u stvari to nije brod, već jedna tako mala jedrilica koja velike valove radi. Jedrilica se približila i vidjeli smo da ima veliko jedro, a u njoj sjedi striček Janko.

Primijetili smo da on peca i u trenutku kad je on izvadio iz mora umjesto ribe neki prekrasan žuti ključić koje je obasjao cijelu površinu mora i sve nas na obali, svi smo rašili ruke i rekli aaaa. Saznali smo da je to ključ koji će otvoriti dvorac. No, kada smo se okrenuli, dvorac je sav bio u trnje zarastao. Auu, što ćemo sada?! Srećom, striček Janko ima trnokop i ima Tibora, a i mi imamo Tibora. Tibor je s trnokopom i stričekom Jankom uspio sve trnje rasčistiti.“

---

¹ Ravnatelj, učitelji, roditelji i učenici obje škole suglasni su sa svim slikama koje se prikazuju u ovom radu.

- obrada novog sadržaja:

Učiteljica nastavlja pričati novu priču:

„Napokon ulazimo u dvorac, no tamo nikoga nema. Hodamo dvorcem posvuda dok na kraju dolazimo do jedne dvorane u kojoj je kralj. No, kralj nas uopće ne primjećuje. Krupnim koracima kralj korača... Lijevo, desno, lijevo, desno .... i mi ga upitamo : „Tko ste vi? Tko ste svi?“ , a kralj odgovara: „Ja sam kralj Krunoslav“.“

- od priče do slova:

Učiteljica i učenici crtaju kralja Krunoslava.

Slika 2. Učiteljčin crtež na ploči kralja Krunoslava (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

Slika 3. Učnikov crtež kralja Krunoslava u bilježnici epohe (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

- od kralja Krunoslava do pisanja slova K:

Učiteljica crta na ploču kralja Krunoslava i na njemu prikazuje pisanje slova K, a zatim ga i piše.

Slika 4. Od kralja Krunoslava do pisanja slova K (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

Učenici crtaju kralja Krunoslava u bilježnicu epohe i na njemu uče pisati slovo K te ga i pišu.

Slika 5. Učenikov crtež kralja Krunoslava i pisanje slova K (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

- spremanje stvari u torbu, učiteljica započinje uz pjesmu i pridružuju joj se učenici:

Učiteljica i učenici: „Spremam sada stvari svoje
da u torbi lijepo stoje,
brzo, brzo činim to
priča kreće uskoro!“

3. Pripovjedni dio sata (15 minuta)

- ponavljanje priče od prethodnog dana:

Učiteljica: „Kralj je imao kćer koja se nije htjela udati ni za jednog muškarca. Sama je sebi načinila muža od puno badema, šećera, svakakvih slatkih lijepih mrvica, onako čokoladnih. Bila je sve to lijepo izmiješala i napravila sebi muža kojega je nazvala Šećerko Šećerović. Toliko je bio lijep da ga je željela kraljica iz jako udaljenog kraljevstva i načinila zlatnu galiju sa zlatnim veslima i pošla je k njemu.“

- pričanje nove priče:

Učiteljica: „Čim je došla tamo gdje je bio Šećerko, rekla je mornarima: „Dovedite mi onoga koji se od cijelog svijeta izdvaja ljepotom i sjajem!“ Kad je svijet saznao za zlatnu galiju, svi su je došli vidjeti pa tako i Šećerko. Mornari ga vidješe i odmah ugrabiše pa ravno s njim u galiju. Čekala je tako navečer princeza da dođe u dvorac njezin Šećerko, čekala, čekala, ali uzalud. Raspitala se ovdje, raspitala se ondje i saznala da ga je jedna kraljica ugrabila i s njim pobjegla. Razmišljala je, razmišljala što će sad, otišla je napraviti tri para željeznih cipela pa pošla na put da pronade svojeg voljenog Šećerka.“

- učiteljica i učenici izgovaraju izrijek za dobar tek:

„Iz Zemlje se biljke viju
na Suncu nam one zriju,
drago Sunce,
Zemljo draga,
hvala Vam za Vaša blaga!“

VELIKI ODMOR (35 minuta)

- doručak, metenje učionice i odlazak svih učenika u školsko dvorište (obavezno, neovisno o vremenskim uvjetima)

PREDMETNA NASTAVA

Euritmija

- odijevanje učenika u haljinice i obuvanje laganih papučica

- pozdrav izrijekom učitelja i učenika:

Učitelj: „Dobar dan, dragi moj prvi razrede!“

Učenici: „Dobar dan, dragi naš učitelju Alen!“

- učitelj i učenici izgovaraju izrijek:

„Zvijezde, zvijezde, zvjezdice
spustite se malo niže.
Ručice vam moje male,
posteljicu prave.
Spustite se, spustite se,
srce moje ugrijte!“

- učitelj uživljava učenike u svijet bajke upjevane u stih ravnim i zakrivljenim linijama u pokretu i krugom kao osnovnom:

- učitelj i učenici: hodaju, stupaju, skakuću i koračaju poput divova i patuljaka

Slika 6. Prikaz ravne crte i početak uživljavanja u svijet upjevane bajke (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

Slika 7. Učenje oponašanjem u krugu kao osnovnom, uživljenost u svijet upjevane bajke hodanjem, stapanjem, skakutanjem i koračanjem poput diva (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

- pozdrav izriječkom za kraj sata:

Učitelj: „Doviđenja, dragi moj prvi razrede!“

Učenici: „Doviđenja, dragi naš učitelju Alen!“

ODMOR (5 minuta)

PRAKTIČNA NASTAVA

Ručni rad

- pozdrav učiteljice i učenika izrijekom:

Učiteljica: „Dobar dan, dragi moj prvi razrede!“

Učenici: „Dobar dan, draga naša učiteljice Tihana!“

- učiteljica i učenici izgovaraju izrijek:

(ponavlja se nekoliko puta, a svaki puta sve brže)

„Lijeva ruka, desna ruka,

to su dvije ruke.

Lijeva ruka, desna ruka,

rade sve bez muke.“

(učenici govore i rade prstima)

„Pauk plete mrežicu da sagradi kućicu.

Pauk plete mrežicu da sagradi kućicu.

Pauk plete cijeli dan, nikad nije umoran.

Pauk plete cijeli dan, nikad nije umoran.“

- izvodi se proces pletenja klupkom vune i drvenom iglom za pletenje:

(drvenu iglu učenici su samostalno izradili)

- učenici postavljaju očicu, rade pravi bod, dodaju ili oduzimaju očicu te pojedini samostalno završavaju i obrađuju lopticu

Slika 8. Pletenje (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

- pozdrav izriječkom za kraj sata:

Učiteljica: „Doviđenja, dragi moj prvi razrede!“

Učenici: „Doviđenja, draga naša učiteljice Tihana!“

RUČAK

14. 2. Jedno prijepodne u prvome razredu Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji

RAZREDNA NASTAVA

- učenici su u učionici kada dolazi učiteljica

- sjedaju na svoja mjesta na stolicama i radnoj klupi

1. sat Matematika

MALI ODMOR (5 minuta)

2. sat Hrvatski jezik

1. Uvodni dio sata (10 minuta)

- aktivnost: Pogađam zamišljeni predmet

- učiteljica i učenici sjede na tlu u krugu

- učiteljica započinje igru (zamišlja jedan predmet), a učenici postavljaju pitanja tako da na njih odgovara s da ili ne

- učenici pogađaju da je zamišljen predmet kišobran

- učiteljica pokazuje kišobran i izgovara tu riječ

- učenici zaključuju da je na prvom mjestu glas K

- učiteljica najavljuje njegovo učenje

2. Glavni dio sata (20 minuta)

- učenici promatraju ilustraciju u udžbeniku i imenuju sve što vide na njoj:

Slika 9. Ilustracija koju učenici promatraju (Težak, Gabelica, Marjanović, Škribulja Horvat, 2021: 10)

- učiteljica čita rečenicu: „Mačka, kokoš i patka su ispred kuće.“, a učenici plješću na svaki glas K u riječi

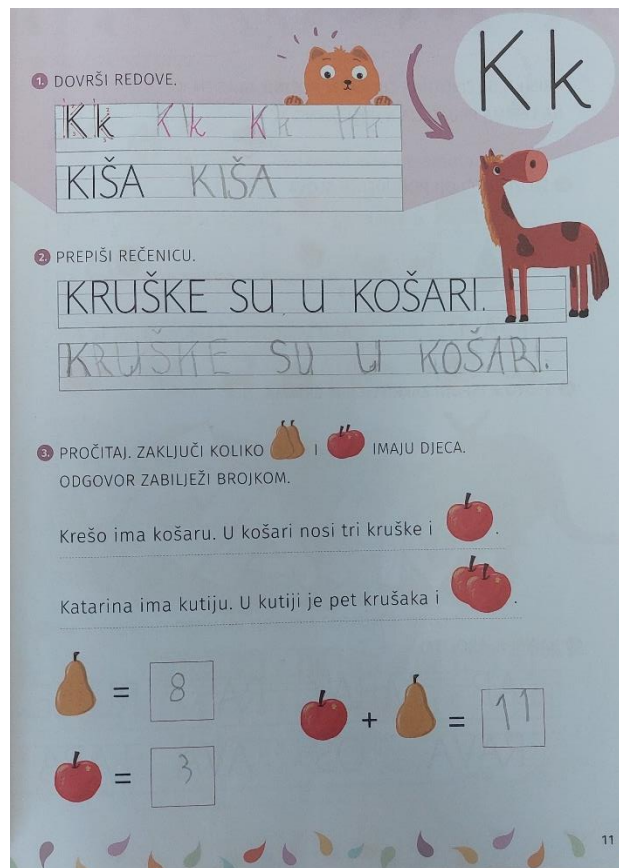
- učiteljica pokazuje veliko i malo formalno slovo K, k na zidnoj slovarici

- učenici opisuju njihov oblik i u plastelinu ih oblikuju

Slika 10. Učenički radovi oblikovanih slova K, k plastelinom (Osobna arhiva, 2024, Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji)

- učenici pišu slova K, k u udžbeniku i čitaju zadani tekst

Slika 11. Pisanje slova K, k i čitanje u udžbeniku (Težak i sur., 2021: 11)

3. Završni dio sata (15 minuta)

- učenici u pisančici A pišu slova K, k i riječi kipar i Kristina

Slika 12. Učenikovo pisanje slova K, k u pisančici A (Težak i sur., 2021: 11)

VELIKI DOMOR (20 minuta)

- doručak i odlazak u školsko dvorište ili boravak u razredu (vremenska prognoza)

3. sat Engleski jezik

MALI ODMOR

4. sat Glazbena kultura

MALI ODMOR

5. sat Priroda i društvo

14. 3. Usporedba

Kao što je već navedeno u poglavlju usporedbe nastavnog plana i programa i kurikuluma, razlika se uočava već u samoj podjeli nastave na glavnu, predmetnu i praktičnu za učenike prvoga razreda Osnovne waldorfske škole u Zagrebu, dok je za učenike prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji podijeljena samo na razrednu nastavu. Glavna nastava obuhvaća epohu Hrvatskoga jezika, predmetna Euritmiju i praktična Ručni rad, a

razredna nastava Matematiku, Hrvatski jezik, Engleski jezik, Glazbenu kulturu i Prirodu i društvo. Učenici waldorfske škole svaki nastavni dan imaju organiziran prema ritmu i nastavi po epohama, dok je za učenike osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program *rascjepkan* na više nastavnih sati. Međutim, jednako je trajanje manjih odmora od pet minuta. U odnosu na učenike waldorfske škole, učenici škole redovitog programa imaju veliki odmor petnaest minuta kraće. Rad učenika alternativnog programa prekida učiteljica, a u školama u kojima se izvodi redoviti program zvuk školskog zvona. Obaveznost odlaska učenika obiju škola tijekom velikog odmora u školsko dvorište ovisi o vremenskim prilikama za učenike osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program, dok je za waldorfske učenike obavezan. U objema je školama doručak u vrijeme trajanja velikog odmora, no waldorfski učenici imaju jedan obrok više.

Epohu i nastavni sat predmeta Hrvatski jezik povezuje trodijelna strukturna podjela koja je prikazana tablično.

Tablica 3.

Usporedba strukture epohe i nastavnog sata

Epoha	Nastavni sat
- ritmički dio sata (50 minuta)	- uvodni dio sata (10 minuta)
- radni dio sata (45 minuta)	- glavni dio sata (20 minuta)
- pripovjedni dio sata (15 minuta)	- završni dio sata (15 minuta)

Uočava se razlika u nazivu etapa epohe i nastavnog sata. Etape epohe nazivaju se ritmički, radni i pripovjedni dio sata, a nastavnog sata uvodni, glavni i završni dio sata. One imaju gotovo jednake zadaće, odnosno motivirati, zainteresirati i probuditi koncentraciju te razvijati osjećaj za učenikov jezik u ritmičkom ili uvodnom dijelu, a zatim umiriti i pružiti učenicima odmor u pripovjednom ili završnom dijelu. Međutim, za njihovo provođenje upotrebljavaju se različite metode rada. Ritmički i uvodni dio sata te radni i glavni dio sata razlikuju se u trajanju, dok jednako traju pripovjedni i završni dio sata.

Ritmički dio epohe započinje učiteljčinim ulaskom u učionicu. Učiteljica staje na prag učionice, a učenici stoje i čekaju u koloni da se pojedinačno rukuje s njima, odnosno pozdravi. Zatim ulaze u razred i sjedaju na klupicu. Učenici Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji svoju učiteljicu dočekuju već u razredu smješteni na stolicama u svojim radnim klupama te ih ona pozdravlja uobičajenim pozdravom „Dobro jutro!“, a oni odvrću isto. Razlika je u tome što učenici Osnovne waldorfske škole u Zagrebu nakon što su se smjestili, staju u krug najprije Sunce pa Mjesec i učiteljica započinje jutarnji pozdrav izriječkom „Dobro jutro, dragi moj prvi razrede!“ na što učenici odvrću „Dobro jutro, draga naša učiteljice Aleksandra!“. Zatim učiteljica i učenici izgovaraju jutarnji izriječ koji se navodi u prethodnom poglavlju. Učiteljica i učenici Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji započinju obradu nastavne jedinice odnosno slova K, k kroz igru „Pogađam zamišljeni predmet“. Učenici postavljaju pitanja učiteljici i sami spoznaju glas K te nastavnu jedinicu koja slijedi, a učiteljica ju i najavljuje. Waldorfska učiteljica i njezini učenici nastavljaju svoj ritmički dio pjesmama i recitiranjem uz razne ritmove i recitiranje pjesama „Vjeverica orah krcka“ i „Čovjek dvije ruke ima“. Pjesme su odabrane prema godišnjem dobu Zimi i epohi Hrvatskoga jezika. Zatim učenici preskaču konop i uz to izgovaraju po jednu riječ na glas K. Sjedaju u krug, baš kao i učenici škole u kojoj se izvodi redoviti program, samo što oni šalju jedni drugima lopticu i tako izgovaraju glas K. Nastavna se jedinica koju učenici uče ne najavljuje, već epoha samo *teče*. No, uočava se da učenici obiju škola na početku prepoznaju i uvježbavaju izgovor glasa K. Tako u krugu slijede i prstne igre za dobar hvat pastele prilikom pisanja slova uz recitiranje pjesmice „Otvora se ruka moja i na palac stiže boja“. Nakon toga za uvježbavanje sviranja flaute i vježbanjem na njoj „Kuckam, kuckam, cijeli dan“. Osim što na taj način uvježbavaju sviranje flaute, razgibavaju prstiče te pravilan hvat pastele prilikom pisanja, učenicima se razvija i osjećaj za finu motoriku. Međutim, navedeno se ne provodi u školi u kojoj se izvodi redoviti program.

Radni dio sata za učenike Osnovne waldorfske škole u Zagrebu započinje pripremom klupica jednom iza druge i sjedanja učenika na pod na svoje jastučiće, dok učenici Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji sjede na svojim stolicama u radnim klupama. Učiteljica i učenici waldorfskih škola za početak glavnog dijela epohe recitiraju izriječ „Naše male glavice“. Zatim pripovijeda priču od prethodnog dana i nastavlja pripovijedati novu priču o slovu K prema slici nacrtanoj na ploči (*Slika 1*). Na temelju priče o kralju Krunoslavu kojeg crta na ploči, a učenici u bilježnici za epohu, učenici usvajaju i ovladavaju pisanjem velikog

tiskanog slova K postupcima na *Slikama 2, 3, 4 i 5*. Učiteljica pokreće pjevanje pjesmice „Spremam sada stvari svoje“ na što se učenici spontano nadovezuju i samostalno započinju spremati stvari u svoju torbu. U odnosu na radni dio sata u prvome razredu waldorfske škole učenici škole u kojoj se izvodi redoviti program još usvajaju glas K promatrajući ilustraciju u udžbeniku. Zatim učiteljica čita rečenice „Mačka, kokoš i patka su ispred kuće.“, a učenici plješću na svaki izgovoreni glas K. Učiteljica pokazuje pisanje velikog i malog formalnog slova K, k na zidnoj slovarici te učenici opisuju njihov oblik i izrađuju ga plastelinom (*Slika 10*). Koristeći se udžbenikom učenici pišu slovo K, k i čitaju zadani tekst (*Slika 11*). Uočava se razlika u korištenju nastavnih sredstava i pomagala. Naime, učiteljica waldorfske škole upotrebljava sliku na ploči, priču i krede u boji te bilježnicu epohe i paste. S druge strane, učiteljica osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program upotrebljava udžbenik, zidnu slovaricu i plastelin. Razlika koja se također uočava jest da učenici waldorfskih škola prethodno ovladaju izgovorom glasa K i gdje se on nalazi u riječi jer ga izgovaraju prije pripovijedanja priče, a nakon poslušane priče ga uče pisati. Učenici osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program na jednom nastavnom satu ovladavaju i izgovorom glasa K i njegovim pisanjem. Isto tako, učenici waldorfske škole usvajaju i ovladavaju samo velikim tiskanim slovom K, dok učenici osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program velikim i malim formalnim slovom K, k. U odnosu na te učenike, učenici waldorfske škole oblik slova uočavaju na nacrtanoj slici kralja Krunoslava, a ne na primjeru već napisanog slova. Slova ne pišu u unaprijed zadano crtovlje poput učenika koji pohađaju školu u kojoj se izvodi redoviti program. Učenici prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji na istom satu čitaju i tekst sa zadanim i prethodno naučenim slovima, gdje se uočava dešifriranje glasa u slovo, dok kod učenika Osnovne waldorfske škole u Zagrebu to nije slučaj. U objema školama uočava se korelacija s nastavnim predmetom Likovna kultura. Također se uočava i korelacija s nastavnim predmetom Matematika u osnovnoj školi u kojoj se izvodi redoviti program i s nastavnim predmetom Tjelesna i zdravstvena kultura u školi alternativnog programa. Nadalje, razlika je ta da učenici waldorfske škole stvari pospremaju u svoju školsku torbu pjevanjem pjesmice, a učenike osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program na to navodi uglavnom zvuk školskog zvona.

U završnom dijelu sata učenici prvoga razreda pišu veliko i malo formalno slovo K, k u svojoj pisančici A (*Slika 12*). Učenici za to vrijeme sjede na svojim stolicama u radnim klupama i marljivo rade, a njihov rad prekida zvuk školskog zvona. Pripovjedni dio sata u waldorfskoj školi namijenjen za učiteljičino ponavljanje i pripovijedanje nove priče o Šećerku Šećeroviću

te učenici za to vrijeme slušaju priču i odmaraju na svojim jastučićima. Učiteljičinim recitiranjem izrijeka za „Dobar tek“ završava njihova glavna nastava. U ovom dijelu jednak je slijed doručka i velikog odmora iako im se obaveze i tada razlikuju.

Za učenike alternativnog programa nakon velikog odmora počinje predmetna nastava u kojoj se izvodi Euritmija i praktična nastava Ručnog rada. Učenicima osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program nastavlja se *rascjepkan* nastavni dan s nastavnim predmetima Engleski jezik, Likovna kultura i Priroda i društvo.

Osim navedene analize jednog prijepodneva u prvim razredima Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji, ovaj rad sadržava i analizu temeljenu na razgovoru i hospitiranju.

15. Usporedba temeljena na razgovoru i hospitiranju u prvome razredu Osnovne waldorfske škole u Zagrebu i Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Razgovor je vođen s učenicima, učiteljima, roditeljima i ravnateljima o ulozi škole i obavezama učenika, vrednovanju i ocjenjivanju učenika i njihovu rasporedu u radne klupe. Nadalje, razgovaralo se i o ulozi i obavezama učitelja i roditelja te njihovom odnosu, održavanju mjesečne svečanosti i financiranju škole. Na temelju hospitiranja uspoređuju se nastavna sredstva i pomagala te opremljenost učionica.

I. Razgovor s učenicima

15. 1. Usporedba uloge škole i obaveza učenika

15. 1. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

1. „Što je za vas vaša škola?“

- „Za nas je naša škola sve što trebamo, u njoj učimo nove stvari, volimo ju, ne možemo bez nje, ne možemo bez nje biti ni jedan dan, tužni smo kad nismo u školi, tu imamo prijatelje.“²

2. „Koje su vaše obaveze u školi i za nju?“

- „Igrati se, pjevati, skakutati, učiti, slušati učiteljicu, pripremati se za predstavu, plesati, glumiti na predstavi, pisati, crtati, svirati flautu, donijeti pastele i bilježnicu za epohu, pisati domaću zadaću, svirati violinu, klavir, gitaru, ići na aikido, plesti, učiti francuski, njemački, engleski, talijanski, ne govoriti kada netko drugi govori, recitirati izrijek i pjesmice, stati u krug, mesti razred i spremati klupice, izaći van u dvorište.“

15. 1. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

1. „Što je za vas vaša škola?“

- „Volimo ju, ona nam je jako lijepa, volimo ići svaki dan u nju, u njoj imamo prijatelje.“

2. „Koje su vaše obaveze u školi i za nju?“

- „Učiti, pisati, čitati, igrati se pod velikim odmorom vani, pisati domaću zadaću, prepisujemo s ploče u pisanku, slušamo učiteljicu, poštivati razredna pravila, izrađivati ponekad nakit i čestitke za roditelje, nositi pernicu i knjige, rješavanje zadataka u udžbenicima i radnim bilježnicama.“

---

² Ravnatelji, učitelji, roditelji i učenici obiju škola suglasni su s navođenjem njihovih riječi u ovom radu.

15. 1. 3. Usporedba

Uloga je škole velika u srcima učenika obiju škola, što se uočava u izgovoru rečenica „volimo ju“, „ona je sve što trebamo“, „u njoj imamo prijatelje“ i „ne možemo bez nje niti jedan dan“. Također učenici obiju škola navode obaveze slušanja učiteljice, pisanja na nastavi, odnosno prepisivanja s ploče, pisanja domaće zadaće, učenja, čitanja i donošenja potrebnog pribora za rad te poštivanje razrednih pravila. Međutim, uočavaju se razlike u svim ostalim obavezama. Učenici Osnovne waldorfske škole u Zagrebu imaju obavezu plesati, svirati flautu, violinu, klavir i gitaru, glumiti u predstavi, recitirati, pjevati, igrati se, crtati, ići na aikido, plesti, učiti engleski, njemački, francuski i talijanski, recitirati izrijeke i pjesmice, znati stati u krug, mesti razred i spremati te pripremati klupice za nastavu, kao i skakutati te izlaziti van u dvorište nakon glavne nastave. Učenici Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji istaknuli su da se igraju vani pod velikim odmorom, ponekad izrađuju nakit i čestitke za roditelje te rješavaju zadatke u udžbenicima i radnim bilježnicama.

15. 2. Odnos učenika s vršnjacima i starijim učenicima

15. 2. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Pitanja postavljena učenicima prvoga razreda:

1. Kakav je vaš odnos s drugim učenicima u razredu?

- „Dobri smo jedni prema drugima, kada se lupimo dođe nam prijatelj pomoć, potješimo bilo koga i pomognemo kad je u nevolji.“

2. Kakav je vaš odnos s učenicima drugog razreda?

- „Nama su drugaši anđeli, a mi smo njihovi štíćenici, oni naš čuvaju i paze, vode nas po školi, kad dobiješ anđela ljudi naprave most, a ti s njim prolaziš ispod tog mosta držeći se za ruku i onda te on vodi po školi, časte nas, jedemo s njima, oni su naši prijatelji, učiteljica proziva jednog prvaša i drugaša i daje im suncokret i oni će se sad voljeti, paziti, družiti.“

3. Kakav je vaš odnos s osmim razredom?

- „Osmaši su nam kumovi, a mi smo njihova kumčad oni nas vole, čuvaju nas, kupe nam hranu ako smo gladni, oni nas još više čuvaju jer su veći, igraju se s nama, nose nas na piškalonca na vratu svojem.“

Postavljeno je pitanje i učenicima drugoga razreda:

Kakav je vaš odnos s učenicima prvoga razreda?

- „Mi smo njima anđeli, a oni nama štićenici, mi smo izvodili predstavu za njih, mi ih čuvamo, pomažemo im, vodimo ih kroz školu, jedemo s njima, družimo se s njima, oni su nam prijatelji, radimo im poklone kao isfilcali smo nešto i zalijepili na to kapice od žirova i napravili nakit zapravo ogrlicu s žirićem, mi ih volimo, mi smo svi povezani, prijatelji smo.“

Pitanje je bilo upućeno i učenicima osmoga razreda:

Kakav je vaš odnos s prvim razredom?

- „Mi smo kumovi, kao nekakvi anđeli za male prvašice da se oni osjećaju zaštićeni, oni su naši mali kumovi, da ih netko tu u školu prima, mi se brinemo za njih, provedemo ih kroz školu, zagrlimo, nama je to puno značilo u prvom razredu jer bi se inače osjećali usamljeni, volimo ih i čuvamo, pokušavamo im uljepšati dan, naš je odnos više kao roditelj djeteta.“

15. 2. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Pitanja postavljena učenicima prvoga razreda:

1. Kakav je vaš odnos s drugim učenicima u razredu?

- „Dobri smo si, mi smo prijatelji.“

2. Kakav je vaš odnos s učenicima drugog razreda?

- „Malo dobar, malo nije, s nekima smo dobri, s nekima nismo, s nekima igramo nogomet, graničar.“

3. Kakav je vaš odnos s učenicima osmog razreda?

- „Nismo si dobri, ne družimo se baš s njima, s njima jedino pričamo kako će biti u osmom razredu, na hodnicima se baš i ne družimo s njima.“

Postavljeno je pitanje i učenicima drugoga razreda:

Kakav je vaš odnos s prvim razredom?

- „S nekima smo dobri, a s nekima nismo, malo se družimo pa malo ne.“

Pitanje upućeno učenicima osmoga razreda:

Kakav je vaš odnos s prvim razredom?

- „Oni su u drugom dijelu škole pa ih baš i ne viđamo, ne družimo se baš s njima na hodnicima, ponekad otiđemo kod njih posuditi ljepljivo i škare, oni su još mali.“

15. 2. 3. Usporedba

Učenici obiju škola imaju dobar odnos sa svojim vršnjacima u razredu. Svi su prijatelji i pomažu jedni drugima. No, razlike se uočavaju u odnosima učenika prvoga razreda s učenicima drugoga i osmoga razreda. Učenici Osnovne waldorfske škole u Zagrebu imaju svoje anđele čuvare, odnosno prijatelje i kumove kao školske roditelje, a učenici Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji imaju promjenjiv odnos s učenicima drugoga razreda, dok učenike osmoga razreda gotovo da i ne viđaju jer se nalaze na drugoj strani školske zgrade.

II. Razgovor s učiteljicama

15. 3. Usporedba vrednovanja i ocjenjivanja učenika

15. 3. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Kako vrednujete i ocjenjujete učenike?

- „Što se tiče vrednovanja i ocjenjivanja, tu je waldorfska škola jako posebna. Mi djecu od prvog razreda pratimo s opisnim svjedodžbama gdje pokušavamo dati jednu cjelokupnu sliku djeteta gdje se na nekoliko strana opisuje dijete sa svim karakteristikama. Od voljnih, misaonih, emocionalnih i onda naravno da tu napišemo i ono što se tiče obrazovnog dijela. Fokus se daje na segment koji se prati.“

15. 3. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Kako vrednujete i ocjenjujete učenike?

- „U prvom polugodištu je bilo isključivo opisno vrednovanje, a sada imamo i opisno i brojčano koje se provodi usmenim i pismenim provjerama te zadaćama. Zatim imamo samovrednovanje, tj. imamo na listićima i slično gdje se oni sami procjenjuju. Najčešće su to, sad već i rečenice, a prije su bili samo emotikoni. Učenici ponekad imaju vršnjačko vrednovanje pa si zamjene bilježnice pa ja nakon tog provjerim. Kako bih ostvarila da oni pomažu jednim drugima, par njih koji prvi završne zadatke ulogu učiteljice, ali samo ako to rade u miru i tišini, da pomognu i objasne neki zadatak drugim učenicima. Mislim da oni jedni drugima tako na jednostavniji način objasne nešto, nego ja sa stručnim jezikom koji je prilagođen njima. A i njima je ponekad neugodno reći na glas da nešto ne znaju što su već radili. Pa se je to pokazalo kao jako dobro, ali im moram napominjati da ne stavljaju kvačice kemijskom, već bojicom. Njima je ta kvačica sve, ako je zaboravim odmah pitaju zašto je nema, a ne daj Bože da neka bude veća, a neka manja. Također se brojčano vrednuju i ocjenjuju na kraju školske godine svjedodžbom.“

15. 3. 3. Usporedba

Učenike Osnovne waldorfska škola u Zagrebu vrednuje se na temelju opisnih svjedodžbi i učiteljičine procjene te procjene drugih učitelja. Na taj način prikazuju cjelokupnu sliku svojih učenika. Učenici prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji vrednuju se samo opisno u prvom polugodištu prvoga razreda, baš poput waldorfskih učenika, ali i brojčano usmenim i pismenim provjerama te zadaćama, kao i svjedodžbom na kraju školske godine. No, osim toga, oni se i samovrednuju te ih vrednuju i drugi učenici u razredu.

15. 4. Usporedba rasporeda učenika po radnim klupama

15. 4. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Kako raspoređujete učenike u radne klupe?

- „Raspoređujem ih s obzirom na temperament jer tako liječe jedno drugo. Kolerika može smiriti samo isti kao i on ili flegmatika iz zone ugone i bezbrižnosti izbaciti isti takav. Kolerici će se pak počupati, posvaditi i bit će zdravi mir, neutralizirat će se brzo. I tako svi temperamenti. Nema ti goreg nego kad jednom melankoliku daš luckastog sangvinika koji je uvijek veseo i razigran ili koleriku melankolika, pojest će ga, neće postati bolji.“

15. 4. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Kako raspoređujete učenike u radne klupe?

- „Pa prvi su razred, nisam htjela ništa još baš određivati. Onda poslije znala sam stavljati učenike koji nose naočale i slabije vide i isto tako učenike po visini, recimo ako je neki niži učenik onda naravno da od glave ne vidi. Pa učenik koji ima malo poteškoća s ponašanjem onda tog učenika najčešće tijekom godine više puta premještam, nekad naprijed skroz ili u sredinu, čisto onako da vidim gdje on ima najveću pozornost. I naravno ako baš učenici pričaju i ometaju rad onda ih razmjestim. Tako isto kada se žale jedan na drugoga. Razmještam ih i tako da sklapaju prijateljstva i da se upoznaju, a da ne nastaju neke grupe i grupice, to ne dozvoljavam, mislim ni nema, ali još su oni mali pa se toliko ni ne poznaju.“

15. 4. 3. Usporedba

Polazišta u rasporedu sjedenja učenika prvih razreda obiju škola u potpunosti se razlikuju. No, ono što je svakako podjednako jest uvažavanje individualnosti svakog učenika. Tako učiteljica Osnovne waldorfske škole u Zagrebu raspoređuje učenike vodeći se njihovim temperamentima kako i sama navodi „jer tako liječe jedno drugo“. Učiteljica Osnove škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji učenike raspoređuje prema doseg u vidnog polja učenika,

njihovoj visini, teškoćama u ponašanju, ometanju nastave i s poticanjem na sklapanja prijateljstava.

15. 5. Uloga i obaveze učitelja

15. 5. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

1. Koja je Vaša uloga u školi?

- „Moja uloga je cjelovito obrazovati i odgojiti svako dijete za čitav život, njegovo tijelo, dušu i duh čime ti se razvija njegovo mišljenje, osjećanje i volja jer ti njihovo iskustvo koje steknu na taj način ide preko tijela, osjećanja i njihove pametne glavice. U biti podjednako obrazovati njihovu glavu, srce i ruke i razviti svaki potencijal koje je ono sa sobom donijelo u školu.“

2. Koje su Vaše obaveze u školi?

- „Ja sam trenutno razredni učitelj prvog razreda i ravnateljica škole. Vodim svoj razred kroz svih osam godina. Imam s njima glavnu nastavu svaki dan. S djecom sam pod odmorom, znači uz to imam dežurstvo. Pišem svjedodžbu. Isto imam obavezu suradnje s roditeljima, iako ja često kažem da mi je to zadovoljstvo jer jako volim roditelje. Tu su svakako barem četiri roditeljska sastanka u godini, informacije gotovo svaki dan, organizirati izlete, organizacija radnih akcija, mentorstvo, predstave koje su u waldorfskoj školi jako važne i osim toga moja uloga je i moj zadatak biti dio učiteljske konferencije. Voditi mjesečne svetkovine, tj. sada češće sastanke. Mi svaki četvrtak imamo našu sjednicu. Ta sjednica sastoji se od tri dijela. Prvi dio je slika o djetetu gdje uvijek uzmemo jedno dijete pa ga svi zajedno promatramo, od njegovog fizičkog izgleda, gledamo kako se ono razvija, s kim se druži, što voli raditi, koje mu je omiljeno jelo, kako provodi slobodno vrijeme, koji mu je predmet najdraži i slično. Onda imamo spoznajni dio u kojem čitamo Steinerove tekstove i umjetnički dio gdje zajedno slikamo, plešemo, pjevamo i radimo nešto s tog umjetničkog dijela jako, jako, jako, jako važan. Ja jako volim i taj dio s učiteljima jer je to učiteljsko vijeće ono tko nosi školu, tko donosi odluke, imamo ravnatelja, mene, jer zakon tako nalaže, ali ideal waldorfske pedagogije je zaista da učitelji budu ti koji će donijeti ključne odluke za dobrobit djece, roditelja i budućnosti škole.“

15. 5. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

1. Koja je Vaša uloga u školi?

- „Moja uloga je obrazovati i odgajati svoje učenike. Dakle, osim što ih učim općoj kulturi, početnom opismenjavanju, računanju, zavičaju i slično. Učim ih ponašanju u razredu, razvijanje kompetencija kod učenika, socijalnih vještina, kako se ponašati pristojno u razredu, poštivanje pravila i slično, ali prvenstveno onako da od malih nogu učiti ih nekakvoj odgovornosti, da budu odgovorni za svoje ponašanje koje utječe na ponašanje drugih učenika. Onako da imamo pozitivno okružje i da ne povrjeđuju jedni druge. Nulta stopa nasilja, kako pomagati jedni drugima, da brojčane ocjene i uspjeh nije sve, važno je, ali pogotovo ako se radi o učeniku s poteškoćama da ostala djeca razviju svijet o njemu. Da ga prihvate jer ono zbog tog nije manje vrijedno, a ono ima isto svoje vrijednosti samo neke druge koje se tog trena ne vide. Neka poštuju i cijene jedni druge. Kada nešto naprave, osim što razgovaramo o tome pišu na papir, tog dana sam napravio to i to, pa se roditelj mora potpisati. Glavni nam je moto da ne čine drugima nešto što oni ne bi htjeli da se njima čini. Sve što ja kao čovjek pokušavam na sebi raditi i na njih primijeniti.“

2. Koje su Vaše obaveze u školi?

- „Vodim svoj razred do četvrtog razreda, e-dnevnik, roditeljske sastanke dva puta godišnje, informativne razgovore jednom tjedno s roditeljima, sva administracija, svjedodžba, dežurna sam na hodniku, sudjelujem u razrednim vijećima, učiteljskim vijećima, županijskim stručnim vijećima, jednom godišnje održati održavanje predavanja i pozivati suradnike, pohađati stručna usavršavanja, pišem izvještaje, škola smo blizu fakulteta pa ja kao mentorica imam obavezu i prema drugim studentima i profesorima, pa sam mentor u pohađanju stručno-pedagoške prakse studentica učiteljskog fakulteta, ako je potrebno surađujem s centrom za socijalni rad, policijom, vodim učenike na terensku nastavu, kazalište, u prirodu, Eko centar Natura, ovisi sve što se nama ponudi i što mi isplaniramo.“

15. 5. 3. Usporedba

Učiteljice obiju škola ističu kako je njihova uloga ponajprije odgojiti i obrazovati svakog učenika i razviti potencijal u njemu. Razlika je u postupcima kojima se navedeno ostvaruje. Tako učiteljica Osnovne waldorfske škole u Zagrebu navodi da je njezin cilj cjeloživotno obrazovati i odgojiti učenikovo tijelo, dušu i duh, čime razvija njegovo mišljenje, osjećanje i volju. Sve ono što učenik tako stekne prenosi se preko njegova tijela, osjećanja i glave, odnosno kako učiteljica navodi „Dakle, podjednako obrazovati njihovu glavu, srce i ruke.“ Učiteljica Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji navedeno ostvaruje poučavanjem učenika ponašanju u učionici i poštivanju zadanih pravila, socijalnim vještinama, odgovornosti prema svojim postupcima i pozitivnom razrednom okružju te prihvaćanju svakog pojedinca. Posebno ističe da broječna ocjena i konačan uspjeh na kraju školske godine nisu „sve“.

Obje učiteljice razredne su učiteljice prvoga razreda. No, učiteljica Osnovne waldorfske škole u Zagrebu razredna je učiteljica svih osam godina osnovnoškolskog obrazovanja, dok je učiteljica Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji samo prva četiri razreda. Uz to, waldorfska učiteljica ujedno je i ravnateljica navedene škole. Učiteljice obiju škola imaju obavezu dežurstva, mentorstva, razna stručna usavršavanja, pisanja i ispunjavanja svjedodžbi, organiziranja izleta, suradnje s roditeljima, održavanje roditeljskih sastanaka i informativnih razgovora. Međutim, uočava se razlika u broju održavanja roditeljskih sastanaka i informativnih razgovora. Waldorfska učiteljica održava minimalno četiri roditeljska sastanka u školskoj godini i gotovo svaki dan informativni razgovor, a učiteljica osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program održava dva manje i jednom tjedno informativni razgovor. Obaveze su učiteljice waldorfske škole još i vođenje predstava, mjesečnih svetkovina, sudjelovanje u učiteljskim konferencijama koje su joj kako ističe „ja jako volim i taj dio s učiteljima“ i

organizacija raznih radnih akcija. Druge obaveze učiteljice škole u kojoj se izvodi redoviti program podrazumijevaju svu administraciju, sudjelovanje u razrednim, učiteljskim, županijskim vijećima i održavanje godišnjeg predavanja uz stručnog suradnika.

15. 6. Odnos učitelja i roditelja

15. 6. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Kakav je Vaš odnos s roditeljima?

- „Roditelje jako volim. Ja sam već dvadeset godina u školi i mogu zaista reći da koliko volim djecu, toliko volim i roditelje. Roditelji su oni koji su s djecom bili sedam godina prije nas i koji provode drugi dio dana s djecom, koji ih poznaju jako dobro i u dvadeset i pet godina koliko sam u učiteljskom poslu, mogu reći da nisam imala ni jedno loše iskustvo nego naprotiv, svaki roditeljski savjet sam doživjela zaista kao savjet, a ne kao kritiku.“

15. 6. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Kakav je Vaš odnos s roditeljima?

- „Odnos je jako dobar, zadovoljavajuć. Uglavnom što god treba, imam grupu s roditeljima, dakle sve informacije im prosljedim. Dolaze na roditeljske sastanke, a nešto manje informativne razgovore. Češće dolazi roditelji onih učenika s kojima baš i nema poteškoća, ali i ovi drugi roditelji kad ih se nazove dođu ili telefonski razgovaramo. Uglavnom, jako sam zadovoljna jer imam razred gdje ne moram zvat roditelje i opominjat.“

15. 6. 3. Usporedba

Kako učiteljica, Osnovne waldorfske škole u Zagrebu, ističe „koliko volim djecu, toliko volim i roditelje.“, kao i da je svaki roditeljski savjet zaista i tako doživjela. Učiteljica Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji odnos s roditeljima navodi kao zadovoljavajuć pritom misleći samo na školsku suradnju s njima, odnosno njihove dužnosti i obaveze. Također navodi i da češće izvršavaju svoje obaveze oni roditelji s čijom djecom nema poteškoća. U govoru waldorfske učiteljice uočava se zajedništvo učitelja i roditelja kako i nalaže sama waldorfska pedagogija.

15. 7. Održavanje mjesečne svečanosti

15. 7. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Održava li se u Vašoj školi mjesečna svečanost?

- „Imali smo da, mjesečne svetkovine, ali sada zbog preseljenja u novi prostor nam fali prostora gdje svi stanemo pa kombiniramo češće po razredima sastanke da roditeljima pokažemo što radimo i kako radimo te i oni sudjeluju u njima.“

15. 7. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Održava li se u Vašoj školi mjesečna svečanost?

- „Ne, u našoj školi se održavaju samo priredbe dva puta godišnje u kojima ne sudjeluju roditelji, a rijetko i dolaze na njih.“

15. 7. 3. Usporedba

Iako učenici prvoga razreda Osnovne waldorfske škole u Zagrebu ne sudjeluju u mjesečnim svečanostima kakve nalaže waldorfska pedagogija, organiziraju se češći sastanci po razredima i održava se takozvana *mala svečanost* u kojoj sudjeluju i roditelji. Iz govora učiteljice lako se zaključuje da učenici prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji nisu upoznati s takvim oblikom mjesečne svečanosti. Upoznati su s priredbom koja se održava u njihovoj školi u kojoj ne sudjeluju roditelji.

III. Razgovor s roditeljima

15. 8. Uloga i obaveze roditelja

15. 8. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

1. Koja je vaša uloga u školi?

- „Mi smo zainteresirani roditelji koji sudjeluju u radu škole gdje god možemo, cilj nam je pomoći da škola ostvari maksimalni benefit, da ima maksimalan fokus na djeci i njihovoj dobrobiti, dio smo zajednice i u tom smislu sudionici ove jedne lijepe waldorfske priče koju svi zajedno stvaramo.“

2. Koje su vaše obaveze u školi?

- „Osim financijskih, plaćanja školarine i dovođenja djece u školu, brige o tome da djeca obavljaju sve svoje školske zadaće, sudjelujemo u radnim akcijama, sudjelujemo u organizaciji

raznih svetkovina koje su uz zabavni karakter i dio pedagoškog karaktera u našoj školi. Dolazimo na roditeljske sastanke i informativne razgovore.“

15. 8. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

1. Koja je vaša uloga u školi?

- „Paa..., osim što smo roditelji djece koja idu u školu, uloga je naša zajedno s učiteljicom težiti dobrobiti svakog djeteta u razredu.“

2. Koje su vaše obaveze u školi?

- „Svaki dan provjeriti što se radi u školi, što su novo učili, omogućiti potreban pribor, spremamo djecu za školu, dovodimo djecu u školu, dolazimo na informacije i roditeljske sastanke, pomažemo djeci u učenju, plaćamo izlete.“

15. 8. 3. Usporedba

Uloga je roditelja u objema školama značajna. Osim što su oni roditelji djece koja pohađaju određenu školu, njihova uloga i cilj jest upravo težnja dobrobiti svakog djeteta u razredu. No, posebno se ističe zajedništvo i motiv jedne velike školske obitelji waldorfskih roditelja: „dio smo zajednice i u tom smislu sudionici ove jedne lijepo waldorfske priče koju svi zajedno stvaramo.“. Također navode kako su njihove obaveze financijsko podupiranje škole, plaćanje školarine, školske kuhinje, sudjelovanje u organizaciji raznih svetkovina kao dio pedagoškog i zabavnog karaktera. Roditelji u objema školama imaju i obavezu dovesti dijete u školu, brinuti o njegovim školskim obavezama, dolaziti na roditeljske sastanke i informativne razgovore te plaćati razne izlete. Roditelji Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji ističu i kupnju potrebnog pribora, ali nemaju obavezu plaćanja školarine i školske kuhinje.

15. 9. Odnos učitelja i roditelja

15. 9. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Kakav je vaš odnos s učiteljicom?

- „Mislimo da je odnos roditelja i učitelja iznimno važan pogotovo u Waldorfskoj pedagogiji i waldorfskoj školi zbog toga i jesmo kao jedna školska obitelj koja djeluje zajedno. Upravo zato jer se djetetu nastoji obratiti na holistički način kao cjelovitom biću sa svim njegovim aspektima funkcioniranja, a ne samo kognitivno. Kognitivno je često u drugom planu. Koliko je važno postići unutarnju stabilnost, samopouzdanje, potaknuti volju za znanjem, potaknuti volju za učenjem i za spoznavanja svijeta oko sebe. To učitelj ima alate koji su definirani u waldorfskom nastavnom planu i programu, ali bez naše pomoći i sudjelovanja, na način da mi podržavamo sve što se događa u školi tako da dijete i kod kuće osjeća da ono što dobiva u okviru Waldorfske pedagogije autentično, stvarno znanje koje je realna i sigurna zona za to dijete iz koje ona može

slobodno rasti, bez tog odnosa nema ni napretka za dijete i to je temeljna stvar koji bi trebao znati svaki roditelj koji upiše dijete u waldorfsku školu. Jer ovo nije samo škola u kojoj dovezeš dijete i čekaš da nauči određene fakte i činjenice nego se zapravo odgaja dijete u potpunom njegovom biću, emocionalnoj inteligenciji, spoznaji svijeta, razvoju i prihvaćenju svijeta oko sebe. To je zato potrebno sa svim njegovim temeljima, stupovima gdje se on osjeća sigurno, gdje su njegovi autoriteti, a to su prvenstveno obitelj kod kuće potom škola i učitelj, bez suradnje toga dvoga uspjeh ne može biti ostvaren.“

15. 9. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Kakav je vaš odnos s učiteljicom?

- „Jako smo zadovoljni, nadamo se da će tako i ostati. Obavijesti nas ukoliko šta bude putem informativke, a ako je baš nešto hitno onda nas i zove. Ako je dijete bolesno i nije mu dobro također se zove. Roditeljske redovito učiteljica održava i zadovoljni smo s njom, ljubazna je, super je.“

15. 9. 3. Usporedba

Waldorfski roditelji ističu da učitelji imaju potrebne alate propisane nastavnim planom i programom, no bez njihove pomoći i sudjelovanja te podržavanja jedinstvenosti waldorfske pedagogije nema napretka za njihovu djecu. Upravo zbog toga su, kako navode, „jedna školska obitelj koja djeluje zajedno“. Roditelji su osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program vrlo zadovoljni svojom učiteljicom, a nadaju se da će i tako ostati. Prilikom odgovaranja na pitanje orijentiraju se više na učiteljicine dužnosti i obaveze, a posebno ističu da je ljubazna.

15. 10. Nastavna sredstva i pomagala

15. 10. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Nastavna sredstva i pomagala koja se upotrebljavaju u nastavi učenika prvoga razreda su ploča, slika na ploči, bijela kreda i krede u boji, brisalo za ploču, bilježnica za epohu i pastele, konop, pjesme, izrijek, prstne vježbe i vježbe za sviranje flaute, loptica, flauta, vuna i drvene igle, haljinice i papučice, učiteljevo i učenikovo izvođenje ritma (skakutanje, hodanje, pljeskanje, tapkanje, pucketanje prstima i slično) i likovni pribor (prirodne boje, papir, kist, voda i spužvica).

15. 10. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Učenici prvoga razreda upotrebljavaju od nastavnih sredstva i pomagala udžbenike, radne bilježnice, pisančice A, pisanke, radne listiće, računalo, zvučnike, projektor, pametnu ploču, ploču, bijelu kredu i krede u boji, brisalo za ploču, pribor za pisanje (olovke i tehničke olovke, gumice, bojice, flomasteri, kemijske olovke), škare i ljepljivo, zidnu slovaricu, pribor za likovnu kulturu (tempere, kist, akvarel, kolaž papir, likovne mape ...), digitalne platforme (YouTube, Wordwall, PowerPoint ...), lektirna djela, pjesmice, brojalice, brzalice, igre tjelovježbe učitelja i učenika (pisanje slova po zraku, na leđima prijatelja i pravljenje slova od svog tijela), gusjenice za brojanje, brojeva crta, geometrijska tijela, plakat računskih operacija i slično.

15. 10. 3. Usporedba

Učitelji i učenici prvoga razreda u objema školama od nastavnih sredstava i pomagala upotrebljavaju ploču, bijelu kredu i krede u boji, brisalo za ploču, samo dio likovnog pribora, pjesme, brzalice, brojalice i takozvane igre tjelovježbe. Značajna razlika jest upravo u korištenju gotovih udžbenika, radnih bilježnica, pisančica A, pisanki, radnih listića, zidnih slovarica, računala, zvučnika, projektor, pametne ploče, pribora za pisanje (olovke i tehničke olovke, gumice, bojice, flomasteri, kemijske olovke), škarama i ljepljivo, digitalnim platformama, lektirnim djelima, plakatu računskih operacija i brojevnoj crti u prvome razredu osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program. Učenici prvoga razreda alternativnog programa upotrebljavaju i bilježnice za epohu, pastele, priču, konop, izriječak, prstne vježbe i vježbe sviranja flaute, lopticu, flautu, vunu i drvenu iglu, haljinicu i papučice te učiteljevo i učenikovo izvođenje ritma.

15. 11. Opremljenost učionica

15. 11. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Učionica učenika prvoga razreda obojana je karmin crvenom bojom. No, zbog tehnike laziranja ne uočava se na *Slici 13*. Opremljena je klupicama, jastučićima, pločom, bijelom kredom i kredama u boji, metlom i spremnicima za razvrstavanje otpada, klima uređajem, bijelim zavjesama, panoom na kojem se nalaze učenički radovi, umjetničkim slikama, radnim stolom i stolicom učiteljice. Tu su i patuljci, ormari u kojima učiteljica i učenici pohranjuju svoje stvari (bilježnice za epohu, rezervnu odjeću, papučice za Euritmiju i drveni podlošci za

Likovnu kulturu), vješalica za učeničke haljinice za nastavni sat Euritmije, slike i biljke (*Slika 13*).

Slika 13. Opremljenost učionice učenika prvoga razreda Osnovne waldorfske škole u Zagrebu
(Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)

15. 11. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Zidovi učionice 1. b razreda obojani su nježno plavom i nježno ružičastom bojom. Njihova učionica opremljena je radnim klupama i stolicama za učenike i učiteljicu, računalom, zvučnicima, projektorom, pametnom pločom, pločom, grbom, satom, panoima na kojima se nalaze učenički radovi, kao i razrednim pravilima, brojevnim crtom, zidnom slovaricom, ormarima za pohranjivanje učenikovih i učiteljičinih stvari, zelenim zavjesama, kutkom za čitanje, izrađenim učeničkim radovima (kasica za novac, teglica za olovke i teglica za cvijeće) (*Slika 14*).

Slika 14. Opremljenost učionice prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji (Osobna arhiva, 2024, Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji)

15. 11. 3. Usporedba

Iako waldorfska pedagogija nalaže bojanje zidova učionica jarko karmin crvenom bojom prvih razreda zbog njihove snažno izražene volje, ona je zbog posebne tehnike laziranja zidova nježna i ne odvlači pažnju učenika (*Slika 13*). Samim time razlikuje se u odnosu na boje zidova učenika Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji koji su obojani ružičastom i plavom bojom (*Slika 14*). Značajna razlika uočava se u opremljenosti tehničkim sredstvima kojih u učionici prvoga razreda osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program ima puno, dok u prvome razredu waldorfske škole može se pronaći tek klima uređaj, kao i u opremljenosti radnih klupa i stolica u učionici redovitog programa, dok učenici alternativnog programa sjede na svojim jastučićima i pišu na posve drugačijoj klupici. No, obje učiteljice imaju svoju radnu klupu i stolicu. Obje učionice sadržavaju ormare, ploču, bijele krede i krede u boji, brisalo za ploču, panoe na kojima su učenički radovi i zavjese. No, vidljiva je razlika u boji ploče i zavjesa. Waldorfska učionica sadržava crnu ploču i bijele zavjese, a učionica osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program ploču klasično zelene boje i zavjesu. Zidove waldorfske učionice krase i nekoliko umjetničkih slika. Tamo je i vješalica na koju učenici vješaju svoje haljinice za nastavu Euritnije. Ima i spremnike za otpad te biljke. Učionica učenika prvoga razreda osnovne škole u kojoj se izvodi redoviti program sadržava i kutak za čitanje, razredna pravila, brojevnju crtu, zidnu slovaricu i izrađene učeničke radove.

IV. Razgovor s ravnateljima

15. 12. Školarina

15. 12. 1. Osnovna waldorfska škola u Zagrebu

Kako se financira sve što je potrebno za školu?

- „Roditelji nažalost u našoj školi plaćaju školarinu od uvijek. Mi smo samo prvih par godina, znači od 1993. do 1996. bili sufinancirani kao eksperimentalni program od Ministarstva. Nakon toga, smo izgubili taj model, tj. završio je i spali smo u stvari na negdje oko 85 posto do 95 posto sufinanciranje roditelja. Tu nema promjena nažalost još uvijek, ministarstvo i grad samo minimalno pomažu u odnosu na ono što i koliko uplaćuju za svako dijete koje ide u gradsku, tj. državnu školu. Prehrana se financira na način da se doručak sufinancira od države, ministarstva, znači svako dijete ima besplatno doručak, a ručak moraju posebno platiti. A jedna privilegija je ta da ne moraju platiti za cijeli mjesec. Mi svako jutro pitamo tko taj dan jede jer dobiju meni na početku mjeseca za cijeli mjesec, imamo A i B menije koji se izmjenjuju i onda mogu platiti na osnovu pojedenih obroka. Dakle, sve što je potrebno se financira od te školarine, a dio ide i za naše plaće, a izlete roditelji plaćaju posebno.“

15. 12. 2. Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji

Kako se financira sve što je potrebno za školu?

- „Sva sredstva i sve ide od županije. Učiteljske plaće plaćaju se iz ministarstva iz države, ali sve što je potrebno ide isključivo iz županije jer sve Petrinjske škole su još uvijek pod županijom. Prehrana nam je besplatna skroz zato što je na nivou cijele države, odlukom vlade je donešena odluka da sva djeca u Republici Hrvatskoj imaju besplatan jedan obrok. A izleti se sufinanciraju od strane roditelja.“

15. 12. 3. Usporedba

Kako navodi ravnateljica Osnovne waldorfske škole u Zagrebu, „nažalost, roditelji plaćaju školarinu“, dok školovanje učenika Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji sufinancira županija. Doručak, kao i u osnovnoj školi u kojoj se izvodi redoviti program, sufinancira država, odnosno ministarstvo. Međutim, kako ističe i ravnateljica, roditelji posebno plaćaju ručak, ali samo one obroke koje su njihova djeca u tom mjesecu pojela. Isto tako, roditelji objema školama sufinanciraju razne izlete na koje im djeca idu.

16. Preporuke za učitelje osnovne škole u kojima se izvodi redoviti program

Na osnovi viđenog, elementi waldorfske pedagogije mogli bi se implementirati u odgojno-obrazovni rad u školama koje rade po redovitom programu. Rukovanje s učenicima prilikom ulaska u učionicu moglo bi djelovati poticajno na učenike jer bi im stisak ruke i učiteljičina rečenica prilikom ulaska mogla dati do znanja da ih se uvažava. Razredni bi odjel mogao imati svoj *personalizirani* pozdrav.

Aktivno učenje podrazumijeva angažman učenika pa bi se u redovnim školama mogao staviti veći naglasak na izradu materijala za učenje. Mogle bi se povezati motoričke i kognitivne vježbe kako bi se učenike više motiviralo i angažiralo te bi njihova koncentracija bila veća, a njihove bi brze ruke stvarale i brze misli. Budući da djeca vole bajke i mitološke likove te kada dobro pobjeđuje zlo, bilo bi poželjno u redovitoj nastavi pripovijedati što više priča.

Uključivanje roditelja u školske aktivnosti učenika moglo bi pozitivno utjecati na učenikov odnos prema školi jer će dobiti uvid u doprinos i zalaganje svojih roditelja. Osjećaj sigurnosti i pripadnosti kod učenika mogao bi se razviti prisnijim i zaštitničkim odnosom starijih učenika prema mlađima. Danas su učionice u redovitim školama opremljene brojnim digitalnim uređajima (pametna ploča, računalo, tableti i sl.). Izostanak tih tehničkih uređaja u učionici mogao bi djelovati pozitivno na dječji razvoj jer djeca ne bi sjedila pred ekranima, već bi bila u interakciji s učiteljicom i drugim učenicima.

Zaključak

U ovome radu uspoređivao se samo jedan dan u waldorfskoj školi i školi u kojoj se izvodi redoviti program, ali vidljive su razlike na više razina. Odnosi su među učenicima u dvjema promatranim školama drugačiji. U waldorfskoj su školi prisniji i topliji, a stariji učenici se zaštitnički i pokroviteljski odnose prema mlađima, dok u školi s redovitim programom stariji učenici gotovo da nemaju kontakte s mlađima i ne dijele zajednički prostor, interese i aktivnosti. Nastavni dan i sadržaji koje učenici usvajaju drugačije su raspoređeni. Nastavni dan učenika škole u kojoj se izvodi redoviti program *rascjepkan* je na više nastavnih sati, a učenicima waldorfske škole organiziran je prema dnevnom ritmu i epohama. Učiteljice imaju drugačije radne obaveze. Učiteljica waldorfske škole ujedno je i ravnateljica škole te sudjeluje u učiteljskim konferencijama svakog četvrtka. Školska je zgrada waldorfske škole drugačije opremljena, u učionicama nema tehnologije kao u učionicama škole redovitog programa. Odnosi su učiteljica prema učenicima drugačiji. U waldorfskoj školi pristup je holistički, naglasak je stavljen na aktivnost učenika, slobodu te umjetnički izričaj i dječji doživljaj. Waldorfske učenike učiteljica raspoređuje u klupe prema temperamentima, a u školi u kojoj se izvodi redoviti program prema visini, vidnom doseg, težnji za sklapanjem prijateljstava i ometanju nastave. Odnosi učiteljica i roditelja u navedenim dvjema školama također se značajno razlikuju. U waldorfskoj školi ti odnosi su prisniji i obiteljski, a u školi redovitog programa formalniji su i usmjereniji na izvršavanje obaveza.

Literatura

- Bubanko, D., Butina-Slunjski, J., Dragojević, B., Frančić, K., Guca, A., Ijačić, S., Karanović, J., Lukavečki, V., Markoč, M., Ramljak, M., Talajić Ijačić, V., Vincek, D., Vinković, V., Richter, T. (1993). *Nastavni plan i program Osnovne waldorfske škole u Republici Hrvatskoj*. Preuzeto 28. 5. 2024.: https://www.waldorfska-skola.com/images/download/kurikulum_waldorfske_skole.pdf
- Carlgrén, F. (1991). *Odgoj ka slobodi: pedagogija Rudolfa Steinera*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju.
- Gilić Toffolo, Z. (2022). *Čarolija crtanja na ploči*. Zagreb: WUZ – Udruga roditelja i učitelja Waldorfske škole u Zagrebu.
- Glöckler, M., Goebel, W. (1990). *Što je waldorfska pedagogija?*. Zagreb: Društvo prijatelja waldorfske škole.
- Matijević, M. (2001). *Alternativne škole: didaktičke i pedagoške koncepcije*. Zagreb: Tipex.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019). *Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Narodne novine.
- Seitz, M., Hallwachs, U. (1997). *Montessori ili Waldorf?: knjiga za roditelje, odgajatelje i pedagoge*. Zagreb: Educa.
- Steiner, R. (1995). *Odgoj djeteta: sa gledišta duhovne znanosti*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske.
- Steiner, R. (1995). *Suvremeni odgoj djece i mladeži. Dva predavanja održana u Londonu 19. i 20. studenog 1922*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske.
- Steiner, R. (1995). *Pedagoška osnova i ciljevi waldorfske škole. Tri pismena rada*. Zagreb: Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske.
- Steiner, R. (2019). *Cjelovito poznavanje čovjeka kao temelj pedagogije. Tečaj predavanja prigodom osnivanja Slobodne waldorfske škole u Stuttgartu, od 21. kolovoza do 5. rujna 1919. (prvi dio)*. Zagreb: Marija Sofija.

Steiner, R. (2020). *Antropological Foundations: Methods of Teaching, Practical Discussions*. Bangkok, Thailand: Ratayakom.

Težak, D., Gabelica, M., Marjanović, V., Škribulja Horvat, A. (2021). *Škrinjica slova i riječi I, drugi dio*. Zagreb: Alfa.

Težak, D., Gabelica, M., Marjanović, V., Škribulja Horvat, A. (2021). *Škrinjica slova i riječi I, pisančica A*. Zagreb: Alfa.

Waldorfska škola u Zagrebu. *O waldorfskoj pedagogiji*. Preuzeto 14. 6. 2024.: <https://www.waldorfska-skola.com/hr/pedagogija/o-waldorfskoj-pedagogiji>

Querido, R. M. (1995). *Creativity in Education: The Waldorf Approach*. Fair Oaks, California.

Slika 1. Slika na ploči prema priči (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	28
Slika 2. Učiteljičin crtež na ploči kralja Krunoslava (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	29
Slika 3. Učenikov crtež kralja Krunoslava u bilježnici epohe (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	30
Slika 4. Od kralja Krunoslava do pisanja slova K (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	30
Slika 5. Učenikov crtež kralja Krunoslava i pisanje slova K (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	31
Slika 6. Prikaz ravne crte i početak uživljavanja u svijet upjevane bajke (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	33
Slika 7. Učenje oponašanjem u krugu kao osnovnom, uživljenost u svijet upjevane bajke hodanjem, stapanjem, skakutanjem i koračanjem poput diva (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	33
Slika 8. Pletenje (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	35
Slika 9. Ilustracija koju učenici promatraju (Težak, Gabelica, Marjanović, Škribulja Horvat, 2021: 10)	36
Slika 10. Učenički radovi oblikovanih slova K, k plastelinom (Osobna arhiva, 2024, Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji)	37
Slika 11. Pisanje slova K, k i čitanje u udžbeniku (Težak i sur., 2021: 11)	37
Slika 12. Učenikovo pisanje slova K, k u pisančici A (Težak i sur., 2021: 11)	38
Slika 13. Opremljenost učionice učenika prvoga razreda Osnovne waldorfske škole u Zagrebu (Osobna arhiva, 2024, Osnovna waldorfska škola u Zagrebu)	55
Slika 14. Opremljenost učionice prvoga razreda Osnovne škole Dragutina Tadijanovića u Petrinji (Osobna arhiva, 2024, Osnovna škola Dragutina Tadijanovića u Petrinji)	56
Tablica 1.	18
Tablica 2.	22
Tablica 3.	39

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mogega rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

Gabrijela Latin